

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 3. SZÁM
LXVII. ÉVFOLYAM

Somogyi Szilvia
Az esztergomi egyházmegye 15. századi plébániahálózata

Rácz Balázs Viktor
Az *inscriptio* jogi tartalmának változása kora újkori Erdélyben

Mátyás-Rausch Petra
Hogyan vált Mezőörményes Kamuthy-birtokból
Rákóczi-birtokká?

Koloh Gábor
A nemzeti közösség biologizálása és az orvosok szerepe
a két világháború között

Kollár János Miklós
Rövid kalauz az első világháború alatti Kárpát-medencei
magyar migráció történetéhez

Gyáni Gábor
A statisztikai trükközés tévútra vezet

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2025-ös évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 3. szám

TANULMÁNYOK

Somogyi Szilvia Az esztergomi egyházmegye 15. századi plébániahálózata. Források, módszertani problémák és az első gyakorlati példák 307

Rácz Balázs Viktor Az *inscriptio* jogi tartalmának változása a kora újkori Erdélyben 335

Mátyás-Rausch Petra „Kinek hatalma ellen nem tehetek...”
Hogyan vált Mezőörményes Kamuthy-birtokból Rákóczi-birtokká?
A Rákóczi-kori birtokpolitika egy újabb fejezete 361

Koloh Gábor A nemzeti közösség biologizálása és az orvosok szerepe a két világháború között 387

Kollár János Miklós Rövid kalauz az első világháború alatti Kárpát-medencei magyar migrációtörténethez 403

VITA

Gyáni Gábor A statisztikai trükközés tévútra visz 417

AZ INSCRIPTIO JOGI TARTALMÁNAK VÁLTOZÁSA A KORA ÚJKORI ERDÉLYBEN

RÁCZ BALÁZS VIKTOR

CHANGES IN THE LEGAL CONTENT OF *INSCRIPTIO*
IN EARLY MODERN TRANSYLVANIA

In the medieval Kingdom of Hungary, by the end of the 13th century, the public perception had already developed that all the landlords owned their property directly or indirectly by the grace of the monarch. Accordingly, there is lively interest in the literature on the royal and princely donations, both as a pillar of the treasury's management, as a political instrument and as a basis for social mobility. However, much less attention has been paid to the diverse legal basis of these donations. In the early modern Transylvania, princes did not necessarily reward their followers with perpetual donations, but the object of the donation was often pledged to the recipient, and it also happened that the donation simply consisted of the possibility of renting. During that period, this type of donation was referred to as *inscriptio*, a term that was also used to describe other legal transactions. This has made it difficult to interpret the term adequately. My study aims to clarify the different meanings of *inscriptio* by distinguishing between them and tracing the changes that occurred in their meanings. This will facilitate a proper understanding of the legal terminology used during this period.

Keywords: Principality of Transylvania, *inscriptio*, pledge, princely and private donations, testaments, contracts

A kora újkor kutatói számára széles körben ismert fogalom a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség jogrendszerében egyaránt jelen lévő *inscriptio*, amellyel számos forrástípusban találkozhatunk. Az uralkodók adományleveleikben gyakran ezen a jogcímén juttattak híveiknek valamilyen földbirtokot, de a kifejezés a hiteleshelyek előtt tett bevállások vagy fogott bírák mint tanúk előtt kötött szerződések formuláiban is sokszor felbukkant, s az örökhatóság is szép számmal „inscribáltak” házastársaik számára bizonyos jószágokat végrendeleteikben, csak hogy a legtipikusabb példákat említsük. Természetesen e források olvasásakor a kutatók eddig sem mehettek el a kifejezés értelmezésének szükséges-

Rácz Balázs Viktor, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály. A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú egyetemi kiválósági ösztöndíj programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával és az NKFIH 139281 projekt keretében készült.

sege mellett, de ez általában csak az adott jogügyletre és kontextusára terjedt ki, bár néhány általános érvényű definíciók megalkotására is kísérletet tettek. Tekintettel azonban arra, hogy az *inscriptio* látványosan különböző jogok biztosítására hivatott iratokban jelent meg, illetve arra, hogy a szakirodalomban olvasható meghatározások már csak emiatt is gyakran eltérően értelmezték a kifejezést, felmerülhet a kérdés, hogy vajon pontosan értjük-e az *inscriptio* intézményének jogi tartalmát, egyáltalán egy egységes jogintézményről beszélhetünk-e, illetve történtek-e esetlegesen változások e terminus használatában a kora újkor folyamán? E tanulmányban ezért a történettudomány és a jogtudomány módszereinek és szempontjainak párhuzamos érvényesítésével és azok összehangolásával, levéltári alap kutatáson nyugvó forrásfeltárást követően teszek kísérletet a feltett kérdések megválaszolására. Előre kell azonban bocsátanom, hogy kutatómunkám alapvetően az Erdélyi Fejedelemség joggyakorlatára terjedt ki, s ezáltal megállapításaimat is csak Erdély vonatkozásában tekintem érvényesnek, noha azok reményeim szerint a Magyar Királyság kora újkori történetének kutatói számára is nyújthatnak némi támpontot a hasonló jogügyletek értelmezése során.

Az *inscriptio* a szakirodalomban

Az erdélyi források alapján felrajzolható kép ismertetése előtt először érdemes áttekinteni, hogy a történeti-jogtörténeti szakirodalomban milyen kép alakult ki eddig az *inscriptio*-ról, kitérve arra is, hogy az egyes megközelítések eltérő volta milyen körülményekre vezethető vissza, s ezek mennyiben mondanak esetlegesen ellent egymásnak, vagy egészítik ki egymást.

A jogtörténeti szakirodalom – amely mindig kiemelt hangsúlyt fektet Werbőczy István *Hármaskönyvének* vizsgálatára – hagyományosan a *Hármaskönyv* I. rész 13. címében olvasható megállapításban látta az intézmény definiálhatóságának kulcsát, ahol Werbőczy az uralkodói adományok egy nemével, a vegyes adománnyal azonosította az *inscriptió*-t: „Mixta vero donatio dicitur illa, quae vel praeclaras virtutes etiam summam aliquam pecuniarum complectitur, et talis usitato vocabulo *inscriptio* nuncupatur.”¹ Így például Frank Ignác, Degré Alajos és Eckhart Ferenc is ezzel az azonosítással élve határozták meg az *inscriptió*-t,² amely egyébként kétségtávol az egyik alappillére a jogintézmény értelmezésének, de önmagában állva több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Bár a *Hármaskönyv* e szöveghelyéből egyértelmű, hogy az *inscriptio* mint vegyes adomány olyan juttatás volt, amelyet az uralkodó a szolgálatokon felül valamilyen pénzösszeg fejében adott, az a szöveghelyből még nem világos – különösen a forrásokból eléink táruló, később bemutatásra kerülő ellentmondásos kép ismeretében –, hogy az uralkodó tulajdont ru-

1 Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. [Ford. Csiky Kálmán.] Bp., 1990. (Tudománytár) (= Trip.) I. 13. [82.]

2 Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I–III. Buda, 1845–1847. I. 267.; Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/1951. tanévben tartott előadásai nyomán. Szerk. Béli Gábor. Pécs, 1950–1951. 153.; Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Bp., 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 286.

házott-e át a megadományozottra, vagy csupán zálogjogon történt-e az adományozás, és az annak tárgyát képező jószágot az uralkodó visszavásárolhatta, illetve visszaválthatta-e, vagy sem. Nem reflektál ez a meghatározás továbbá arra sem, hogy a *Hármaskönyv* másik két titulusában, a *nil juris* záradék kapcsán (I. 69.),³ illetve a férj és feleség egymás javára tett bevallásainak értékelésekor (I. 110.)⁴ is felbukkanó, de ott már szemmel láthatóan nem az uralkodói adományok egyik nemeként élénk kerülő inscriptiót miként kellene értelmeznünk. Ez utóbbi kérdésben a *Hármaskönyv* különböző modernkori fordításainak készítői sem foglaltak közvetlenül állást: a millenniumi emlékkiadást készítő Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen az *inscriptio* kifejezést minden esetben ideiglenes átruházásként igyekezett visszaadni,⁵ míg Csiky Kálmán beírásként fordította azt.⁶ Később a művészet-történész-levéltáros Kelemen Lajos szintén élt az *inscriptio* ilyen kevésbé konkretizált meghatározásának eszközével.⁷

A legtöbb értelmezési-definiálási kísérlet azonban a hármaskönyvi meghatározáson túllépve, mindig az adott kutató által vizsgált forrásanyaghoz, illetve a fókuszba helyezett kutatási kérdéshez igazodva két lényegi elem köré csoportosul. Az egyik ilyen szemlélet szerint az *inscriptio* valamilyen szolgálatok fejében való átruházásnak, vagy a korábbi szóhasználatban „érdemdíjazásnak” nevezhető. A jogintézmény ezen jellegzetességet domborították ki például Fogarasi János, Wenzel Gusztáv, Szabó István, Varga Endre és Dáné Veronka.⁸ Mások viszont az *inscriptio* lényegét annak visszaválthatóságában, zálogjellegében próbálták megragadni, mint például Dósa Elek, Pesty Frigyes, Ember Győző, David Prodan, Kenyeres István, Bogdándi Zsolt, Peres Zsuzsanna, Csermelyi József, Veres Tünde és Virovecz Nándor.⁹ Ugyanerre helyeződött a hangsúly az *Erdélyi magyar szótörténeti tárban*, illetve *A magyarországi középkori latinság szótárában* olvasható meghatározásokban

3 Trip. I. 69. [184.]

4 Trip. I. 110. [237.]

5 Werbőczy István *Hármaskönyve*. [Ford., bev. és utalásokkal ellátták Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen, magy. jegyz. kíséri Márkus Dezső.] (= Trip. 1897) In: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar 1000–1895*. I–XXI. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1896–1901. (Milleniumi Emlékkiadás 1–21) (= CJH) I. 13. [74–75.], I. 69. [144–145.], I. 110. [192–193.]

6 Trip. I. 13. [82.], I. 69. [184.], I. 110. [237.]

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) P 50. Berzenczey család (= P 50) 1. fol. 535^r.

8 Fogarasi János: *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei*. Pest, 1839. 267.; Wenzel Gusztáv: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere*. Buda, 1863. 661.; Szabó István: *A jobbágy megnevezése*. *Turul* 55 (1941) 20.; *Úriszék*. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre. Bp., 1958. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5) 1014.; Dáné Veronka: „Mennyi jobbágya és mennyi portiója”. *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében*. Kolozsvár, 2016. (Erdélyi Tudományos Füzetek 286) 60.

9 Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I–III. Kolozsvár, 1861. II/2. 332–333.; Pesty Frigyes: *Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon és a rác despota cím*. Bp., 1877. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 6/9) 60–61.; David Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*. București, 1986. 473–474.; Ember Győző: *Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén*. Bp., 1988. 21.; Kenyeres István: *A trencsénai vár a XVI. században*. *Fons* 2 (1995) 12–15.; Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274) 126–127.; Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs, 2014. 107.; Csermelyi József: *Határon innen, mégis azon túl. Zaloguradalmak Nyugat-Magyarországon. Terminológiai kérdések és válaszok*. In: *Micae Mediaevales*. VII. Szerk. Farkas Csaba – Ribi András – Veres Kristóf György. Bp., 2018. 17.; Veres Tünde: *Család- és háztartásvizsgálat a makovici uradalomban*. *Agrártörténeti Szemle* 63 (2022) 53.; Virovecz Nándor: *Híres-hírhedt Balassa Menyhárt*. Bp., 2023.

is.¹⁰ Azt, hogy e két nézőpont között igazából nincs érdemi ellentmondás, csupán hangsúlyeltolódás, kitűnően érzékelteti az a tény, hogy sokan – Varga János, Varga J. János, Liviu Ursuțiu, Sugár István, Kállay István, Glück László, csak hogy néhányakat említsünk – kifejezetten e megközelítéseket szintetizálva, szolgálatok fejében nyújtott zálogcímű, visszaváltható adományként definiálták az *inscriptio*-t.¹¹ E jelentős mennyiségű forrásanyagot megmozgató kutatók nagyvonalakban – a saját forrásaik vonatkozásában pedig teljes egészében – kétségtől helyesen ragadták meg az *inscriptio* mibenlétét, mivel azonban kutatásaik nem célzottan e jogintézmény tartalmának rekonstruálására irányultak, így érthető módon a korszak más forrásaiban szintén megjelenő, de az *inscriptio*-ról részben eltérő képet festő források elkerülték a figyelmüket. Ez már csak azért sem meglepő, mert valójában a 16. században az *inscriptio* még több – egymástól részben független – jelentéssel rendelkezett, amelyek viszont a 17. század elejére egységesülni kezdtek, ez pedig némely jelentéstartalom esetében annak teljes eltűnéséhez, míg mások esetében azok formálódásához, finomodásához vezetett.

A szakirodalomban kialakult képet vizsgálva megemlíthető végül, hogy néhány szerző az *inscriptio* zálogcímű juttatás jellegéből kiindulva, de azon túl is lépve az *inscriptio*-t „nem szoros értelemben vett”, „csak formális” vagy „fiktív” zálognak tekintette. Ennek alapjául az a felismerés szolgált, hogy annak jogi tartalmában a szerződéssel létrejött záloghoz képest érzékelhetők bizonyos különbségek, például az *inscriptio* mint jognyilatkozat egyoldalú jellege, szemben a szerződés többoldalságával, vagy a kölcsön nyújtásának gyakori hiánya a megadományozott részéről. Így gondolkodott a jogintézményről az egykori kúriai bíró – és a zálogjog hazai történetét kismonográfiában feldolgozó – Zalán Kornél, illetve a szintén jogász Szalóki Gergely, de ugyanerre az álláspontra helyezkedett a klasszika-filológus és szótárszerkesztő Bartal Antal, illetve Péter Katalin is.¹² A létrejövő zálogjog „fiktív” vagy „valódi” jellegével kapcsolatban a tanulmány későbbi fejezeteiben reményeim szerint elégséges példát vonultatok majd fel annak bizonyítására, hogy az *inscriptio* révén létrejövő zálogjog – már amikor az *inscriptio* zálogjogot keletkeztetett – lényegét tekintve egyenértékű a szerződés vagy más kötelemkeztető tény nyomán létrejövő zálogjoggal.

10 Erdélyi magyar szótörténeti tár. I–XII. Szerk. Szabó T. Attila et al. Bukarest–Bp.–Kolozsvár, 1975–2005. V. 700–703.; A magyarországi középkori latinság szótára. I–VI. Szerk. Boronkai Iván – Szovák Kornél. Bp., 1987–2017. V. 284.

11 Varga János: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849*. Bp., 1967. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új Sorozat 41) 107–108.; Varga J. János: Katonáskodó szerviensek birtokai a XVI–XVII. századi Batthyány nagybirtokon. *Történelmi Szemle* 19 (1976) 114–117.; Liviu Ursuțiu: Tranzacții asupra iobagului și asupra pământului pe domeniul Gurghiu (1652–1715). *Marisia* 7 (1977) 131.; Sugár István: Az egri vár gazdálkodása az 1594–95. évi számadás tükrében. *Agrártörténeti Szemle* 24 (1982) 500.; Kállay István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században*. Bp., 1985. 338.; Glück László: Az öt máramarosi város lakosságának elnemesedése a 17. században. *Urbs* 3 (2008) 98.

12 Bartal Antal: *A magyarországi latinság szótára*. Bp., 1901. 339.; Zalán Kornél: *A régi magyar zálogbirtok és mai jogunk*. Pécs, 1931. (A Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magánjogi Szemináriumának Kiadványai 3) 39–41.; Péter Katalin: Szabad és dézsmás szőlők Zemplén megyében a XVII. század végén. *Agrártörténeti Szemle* 6 (1963) 173.; Szalóki Gergely: *A jelzálogjog magyar szabályozásának fejlődése, avagy a jelzálogjog és a fiduciárius biztosítékok összevetése*. Bp., 2011. [Doktori disszertáció] 57–58.

A történeti-jogtörténeti szakirodalom álláspontját röviden összegezve tehát elmondhatjuk, hogy az inscriptióban a kutatók hagyományosan többnyire valamiféle ideiglenes, zálogszerű adományt láttak, amelyet az adományozó valamilyen pénzösszeg megfizetése esetén visszaválthatott. Még egyetemi tanulmányaim alatt készült tanulmányomban magam is osztottam ezt a nézetet,¹³ azonban *Az Erdélyi Fejedelemség zálogjoga* címmel készült, és azóta önálló kiadványként is megjelent¹⁴ doktori disszertáció összeállítása során összegyűjtött forrásokból egy jóval sokoldalúbb, részletgazdagabb kép bontakozott ki az inscriptióról. Ezek alapján úgy vélem, hogy az *inscriptio* legalább négy különböző jogügylet megjelölésére szolgálhatott a 16–17. századi Erdélyben, amelyek közül azok jogi tartalmát tekintve nem mind egyeztethető össze az eddigi szakirodalmi konszenzussal.

Az *inscriptio* mint vegyes adomány

Elsőként a *Hármaskönyv* I. részének 13. címében megjelenő, az uralkodói adomány egy nemeként ismert és a *donatio mixta* szinonimájaként használt inscriptiót érdemes megvizsgálnunk, már csak azért is, mert a történeti kutatás is a legtöbbször ebben a kontextusban találkozott az inscriptióval, s ezért az arról alkotott képünket is ez a jelentéstartalom határozza meg leginkább. A medievisztikában – és egyébként a kora újkor kutatásban is – teljesen bevett az uralkodó által zálogba adott javakról beszélni, amelyeket a király a megadományozott korábbi szolgálatai mellett valamilyen tőle felvett kölcsönért, vagy az irányában fennálló tartozásért adott.¹⁵ Ez az álláspont a vonatkozó középkori források ismeretében helytállónak tűnik, minthogy az okleveles anyagból szép számmal hozhatók példák *inscriptio* és *impignoratio* azonosítására,¹⁶ ugyanakkor nem zárom ki annak a lehetőségét, hogy a középkori forrásanyagon végzett átfogó kutatómunka e korszakra vonatkozóan is árnyalhatná az eddig kialakult képet, erre azonban jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhattam.

13 Rácz Balázs Viktor: Konfiskálás az Apafi-korban. *Fons* 26 (2019) 21–27.

14 Rácz Balázs Viktor: *Az Erdélyi Fejedelemség zálogjoga*. Bp., 2025. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

15 Lásd a teljesség igénye nélkül Acsády Ignác: *Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598*. Bp., 1894. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 16/4) 59–60.; Lederer Emma: *A középkori pénzügyek története Magyarországon, 1000–1458*. Bp., 1932. 179–200.; Bariska István: *A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország (1447–1647)*. Szombathely, 2007. (Archivum Comitatus Castriferrei 2) 50–55.; Csermelyi József: A soproni ispánság és városkapitányság késő középkori elzalogosításai. In: *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 11.; C. Tóth Norbert: Bakóc Tamás kölcsönei a királynak. In: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprém László tiszteletére*. Szerk. Kincses Katalin Mária. Bp., 2018. 82–83.; Boglárka Weisz: Loan Transactions in the Kingdom of Hungary up to the End of the 14th Century. In: *A History of the Credit Market in Central Europe*. Ed. Pavla Slavicková. London – New York, 2020. 21–32.; Kenyeres István: A Magyar Királyság pénzügyei és katonai költségei Mohács előtt. *Századok* 156 (2022) 261–265.; Biró Zsófia: Hűtlenség a tradicionális magyar jogban. *Iustum Aequum Salutare* 18 (2022) 200.

16 „Nunc iam eidem Ambrosio Sarkan comiti Posoniensis suisque heredibus et posteritatibus universis in et pro predictis quatuor millibus florenis taliter duximus inscribenda et impignoranda.” MNL OL Diplomatikai Levéltár (= DL) 93 722., továbbá 15 945., 16 304., 23 664., 71 998., 100 751.; MNL OL Diplomatikai Fényképtár (= DF) 237 915–237 916.

Azt azonban mindenképpen látni kell, hogy a 16. században a fogalomhasználat egyáltalán nem volt ennyire konzekvens, és ez a szokásos azonosítás sem feltétlenül magától értendő, sőt, legalább annyi adat szól az *inscriptio* és az *impignoratio* [zálog] megfeleltetése ellen, mint mellette. A két fogalom 1615-ig – amely egy jelentős cezúrát képezett a jogintézmény erdélyi történetében – csak az uralkodói adományokra vonatkozó forrásanyag egy részében jelentek meg szinonimákként,¹⁷ az azonosítás viszont számos adománylevélből, beiktatási parancsból, illetve beiktatást követő jelentésből hiányzott.¹⁸ Logikus lenne azt gondolni, hogy egyszerűen felesleges volt az iratokban külön felhívni a figyelmet az *inscriptio* zálogjellegére, hiszen e korszakra már közismert lehetett annak zálogcímű adomány értelme. Ennek azonban ellentmondani látszik, hogy a 17. században (1615 után) Erdélyben gyakorlatilag minden *inscriptio*s adománylevél tartalmazott az *inscriptio* és az *impignoratio* azonosítását tartalmazó formulákat. Úgy vélem tehát, hogy az 1615 előtti *inscriptio*k jelentéstartalmát övező diszkrét bizonytalanság nem a formulák egyszerűsödéséből adódott, hanem sokkal inkább abból, hogy az *inscriptio* nem mindig jelentett zálogba adást még uralkodói adományok esetén sem, aminek alátámasztására a következőkben több konkrét jogügyletet kívánok idézni, s egyúttal megkísérlem megragadni azt a jellegzetességet, ami ezeket az adományokat mégis összeköti.

Érdemes elsőként idézni I. Ferdinánd király 1541. évi erdélyi (bálványosi és csicsói) *inscriptio*it, amelyek két egymást követő királyi könyvi bejegyzésben olvashatók, s így egymás mellett látva őket rögtön fel is kelthetik a gyanúnkat az eddigi értelmezés pontatlanságát illetően. A bálványosi *inscriptio*t összegző bejegyzés nem hagy kétséget afelől, hogy itt az adományozás zálogcímen történt, összhangban mindazzal, amit a jogintézményről alapvetően gondolni szoktunk: „in summa quatuor millium florenorum titulo pignoris inscripsit et obligavit.” Csicsó *inscriptio*ja kapcsán azonban a helyzet már nem egyértelmű, hiszen a szövegből nem csupán a világos azonosítás hiányzik, hanem eszerint az átruházás kifejezetten „örökösen” történt, de azzal a feltétellel, hogy az uralkodó, ha akarja, bizonyos feltételekkel visszavehesse a jószágot:

„Sua Majestas castrum Chycho in Transylvania situm spectabili ac magnifico Stephano Maylad etc. ac suis haeredibus perpetuo contulit [...] ea tamen conditione, ut si modernus vel futurus vayvoda Moldaviensis ad fidelitatem Suae Majestatis re-

17 Arhivele Naționale ale României (= ANR) Direcția Județeană Covasna (= ANR Covasna) Fond 49. Familia Kalnoki din Valea Crișului (= Fond 49.) Fasc. 1. fol. 21.; MNL OL A 57. A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája. Libri regii (= A 57) 1. köt. fol. 236–237., 2. köt. fol. 88., 504–506., 3. köt. 157–160., 195–196.; MNL OL F 1. Gyulafehérvári káptalan országos levéltára (= F 1) 11. köt. 52^r–53^r., 32. köt. fol. 44., 34. köt. fol. 244.; MNL OL P 588. Rhédey család (= P 588) Fasc. XXXV. No. 1., 3.; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. I–XI. Publ. Andrei Veres. București, 1929–1939. (= DocPriv) I. 11., II. 106–107., VII. 250–252.; *Krassó vármegye története*. III–IV. *Oklevéltár*. Szerk. Pesty Frigyes. Bp., 1882–1883. (= KOkI) IV. 107–109.

18 MNL OL A 57 2. köt. fol. 23., 34–35., 3. köt. 309., 313., 351–352.; ANR Covasna Fond 75. Colecția de documente al Muzeului Județean din Sfântu Gheorghe (= Fond 75.) Fasc. 1. fol. 20.; MNL OL F 1 1. köt. fol. 64^r–65^r., 34. köt. fol. 210^r., 223., 243^v–244^r.; MNL OL F 15. Kolozsmonostori konvent országos levéltára. Protocolla. Libri regii et styliionaria (= F 15) 11. köt. 35^v–36^r.; DocPriv V. 323–324., VI. 370–371.

verteretur ac pro illo dicto castro restituendo Suam Majestatem sollicitaret, Sua Majestas illud pro viginti millibus florenis Hungaricales redimere debeat.”¹⁹

Ez utóbbi konstrukció tehát sokkal inkább egy visszavásárlás lehetőségével kötött adásvételi szerződésre emlékeztet, mint egy zálogügyletre.

Szintén látványosan nem illeszkedik az eddigi felfogásunkhoz Báthory Zsigmond azon 1602. évi – az ország szükségére adott pénzüsszegekért – nyújtott adománya, amelyben tisztán olvasható a tulajdonátruházást hangsúlyozó formula („ab ipso ad publicos regni necessitates diversis temporibus certam pecuniae summam levasse [...] damus, donamus, conferimus, inscribimus [...] jure perpetuo et irrevocabiler tenendam, possiden- dam pariter et habendam”).²⁰ Arra vonatkozóan, hogy az *inscriptio* nem jelentett minden esetben feltétlenül zálogcímű adományt, egy 17. század eleji tanúvallatás töredéke is idézhető. Ebben a tanú a valamekkora pénzüsszegért (tehát *inscriptio* formájában) adományozott aranyosmedgyesi jószágról azt vallotta, hogy „az ötödik kérdésre, hogy hány ezer forintban adta volna Báthory fejedelem Csákiné asszonyomnak az aranyosmedgyesi jószágot, arra azt mondhatom, hogy hatezer forintban hallottam, és úgymint nyilván értettem, hogy adta volt, de nem tudom, ha zálogul az vagy örökösül adta.”²¹ A tanú szemében tehát az a számára is nyilvánvaló tény, hogy a megadományozott a jószágot *inscriptio* címén kapta, még nem jelentette feltétlenül azt, hogy az adományozás zálogjogon történt volna.

Ellentmondanak továbbá az *inscriptio* zálogként való értelmezésének azok az esetek is, amikor az *inscriptio* kifejezetten bérbeadás jelentésben áll előttünk. Még 1534-ben I. Ferdinánd Pemflinger Márk szebeni királybírónak adta bérbe a tőle korábban felvett kölcsönök – és persze hűséges szolgálatai – fejében a szebeni, brassói és beszercei huszadvámok jövedelmét (inscribimus et obligamus [...] in arendam”),²² 1541-ben pedig bérbe adta Majláth Istvánnak a máramarosi sókamara haszonvételeit.²³ Külön izgalmas szintén I. Ferdinánd azon 1541-ben kiadott oklevele, amelyben Fráter Györgyöt megerősítette korábbi javaiban, s egyúttal hozzájárult ahhoz, hogy bérbe vegye Munkács várát („praeterea et arcem Munkach durante vita illius cum omnibus pertinentiis arendam dare et inscribere”).²⁴ Ugyanerre a jelenségre a későbbi időszakból is hozható egyébként példa: 1583-ban Báthory Zsigmond fejedelem két olasznak adta bérbe az oláhláposi jószágot („pro summa quingentorum tallerorum justi et veri ponderis inscribenda et locanda duximus”).²⁵

19 MNL OL A 57 2. köt. fol. 24. Bár a csicsói inscriptiót összegző szövegrészben nem szerepel maga az *inscriptio* kifejezés, a bejegyzés címsorában viszont „inscriptio castri Chycho” áll. A csicsói inscriptiót egyébként Veress Endre is közreadta. DocPriv I. 22.

20 MNL OL F 1 34. köt. fol. 223.

21 MNL OL R 374. Erdélyre vonatkozó gyűjtemények. Kolozsvár városra vonatkozó iratok (= R 374) II. 10. doboz. 2. a. fol. 70^v.

22 MNL OL A 57 1. köt. fol. 236–237.

23 MNL OL A 57 2. köt. fol. 23.

24 Fráter György levelezése s egyéb őt illető iratok. I–II. Közli Károlyi Árpád. *Magyar Történelmi Tár* 3/1 (1878) (= Fráter Gy. lev.) I. 250.

25 MNL OL F 1 3. köt. fol. 94^v.

Nem mellesleg egyébként maga a *Hármaskönyv* is tartalmaz egy, az *inscriptio* és az *impignoratio* megkülönböztetésére történő utalást a II. rész 71. címében: „manibus tamen alienis titulo pignoris, aut alio inscriptionis genere, ad tempus illud habetur”.²⁶ E szövegrészben Werbőczy az *inscriptio* különböző „nemeiről” tesz említést, amelyeket – mint tulajdonképpen a vegyes adomány (*inscriptio*) alosztályait – a fentebb felvázolt jogesetek alapján úgy vélem, azonosítani is tudunk. Ezek egyike valóban a zálogcímen történő adományozás, ami talán a leggyakoribb, de semmiképpen sem az egyetlen formája az *inscriptiónak*, hiszen az – mint láthattuk – tulajdonátruházással is együtt járhatott, de akár a bérlet lehetőségének a biztosítását is jelenthette. Az *inscriptio* e tágabb jelentéstartalmát támasztja alá egyébként a *Hármaskönyv* 1565-ben Debrecenben kiadott magyar fordítása is, amelyben az I. rész 13. pontjában szereplő *inscriptiót* egyszerűen eladásként fordították.²⁷ Az eladás pedig egy meglehetősen általános értelemben használatos kifejezés volt a korszakban, de még a 19. század első felében is, hiszen – amint azt Frank Ignác is megállapította – „adni-venni magában nem éppen annyi, mint örökre adni-venni”.²⁸

Ennek felismerése után adja magát a kérdés: mi az, ami ezeket a különböző jogügyleteket mégis összeköti? Úgy vélem, hogy a jogintézmény hármaskönyvi meghatározása (I. 13.) nem véletlenül nyújtja a lehető legáltalánosabb definíciót: „olyan adomány, mely a szolgálton felül valamely pénzösszeget is foglal magában”.²⁹ Az *inscriptio* ugyanis eredendően csak annyit jelentett, hogy az ilyen adományért a megadományozott fizetett is egy bizonyos pénzösszeget: ez az egyetlen közös nevező, amely egytől-egyig összekapcsolni látszik a 16. századi *inscriptiókat*. Az tudniillik, hogy a megadományozott az adományt közvetlenül megelőzően pénzt adott az uralkodónak, vagy a kincstárnak régebbiről fennálló tartozása volt vele szemben, vagy esetleg az adomány fejében a közeli jövőben (további) pénzfizetést vállalt. Ezt a közös vonást egyébként a korszak adománylevelei és az azokhoz kapcsolódó dokumentumok mellett más, nem jogbiztosító jellegű források is alátámasztják. Ugyanerre a pénzfizetési kötelezettségre következtethetünk például Petrovics Péter Izabellának címzett soraiból,³⁰ I. Ferdinánd és az erdélyiek levélváltásából,³¹ Bekes Gáspár I. Miksának írt leveleiből,³² illetve Báthory István lengyel király erdélyi helytartóinak küldött utasításából.³³ Az pedig, hogy a megadományozott majd milyen minőségben vehette birtokba az adott jószágot – tudniillik zálogjogosultként, bérlokként, vagy tulajdonjogot szerezve – az adományról adományra változhatott, s csak az egyes jogügyletek vizsgálatával dönthető el, hogy épp melyik esetről volt szó.

26 Trip. 1897 II. 71. [342.]

27 *Magyar decretum, kyt Weres Balas a deakbol tudni illyk az Werbewczy Istwan Decretomabol, melyet Tripartitomnak neweznek magyarra fordított.* Debrecen, 1565. I. 13. [Régi Magyar Könyvtár I. 56.]

28 Frank: *A közigazság törvénye*, I. 367.

29 Trip. I. 13. [82.]

30 *Acta et documenta partes Regni Hungariae inferiores concerentia 1500-1552.* Ed. Adrian Magina. Cluj-Napoca, 2020. (= DocHungInf) 225.

31 *Erdélyi országgyűlési emlékek. I–XXI.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1875–1898. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 1-21) (= EOE) I. 148.

32 DocPriv II. 28., 30.

33 Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (= EFK) Báthory-protokollum (= Ms. I. 310.) No. 152.

1615-ben azonban az *inscriptio* történetében (és értelmezésében) gyökeres változás következett be, e jogintézmény ugyanis ekkor nyerte el tartósan – egy konkrét törvényszövegnek köszönhetően – a szakirodalom által is széles körben használt zálogképpeni adományozás értelmét. Az 1615. szeptember-októberi országgyűlésen fogadták el azt a Bethlen Gábor uralmának megszilárdításához köthető rendelkezéscsomagot, amely a kincstári jószágok sorsát volt hivatott rendezni. Ekkor előírták azok számbavételét, illetve a magánszemélyek által bírt ilyen jószágok kapcsán azok revízióját (9. tc.), az *inscriptio*ként adományozott javakat bármikor visszaválthatókká tették (11. tc.), szabályozták a későbbi adományozás módját és korlátait (12–13. tc.), és a jogtalanul konfiskáltak visszaadásáról is rendelkeztek (15. tc.).³⁴ Természetesen az *inscriptio* későbbi történetét ezek együttesen határozták meg, magával a jogi tartalmával kapcsolatban azonban ezek közül is kiemelkedik jelentőségében a 11. törvénycikk, amelyet a könnyebb megértés érdekében hosszabban is szükségesnek tartok idézni:

„Valamint ha kinél *inscriptio*ban volna valamely jószág vagy *fiscalis proventus*, minéműre mi is országúl egynéhányan emlékezünk, hogy ország szükségére adták ki pénzeket, vagy pedig jámbor szolgálatjáért *inscribáltak* volna valakinek afféle bona *fiscalia* avagy *proventus fiscales*: *praescriptio* az ilyen jószágban és *proventusokban* ne légyen, hanem szabadon az *fiscus* minden üdőben kiválthassa az derék summát egészen és éppen letevén.”³⁵

A törvénycikkkel a történeti kutatás eddig nem igazán tudott mit kezdeni, éppen az *inscriptio* jelentéséről alkotott preconcepciók, illetve a fogalmi bizonytalanság miatt. Trócsányi Zsolt például azt állapította meg e jogszabályhellyel kapcsolatban, hogy az „visszaválthatónak nyilvánítja az ország szükségletére adott pénzért vagy szolgatért nyert zálogbirtokokat”, ami egyértelműen azt a felfogást tükrözi, miszerint az *inscriptio*k egyébként is zálogképpeni adományok lettek volna.³⁶ Könnyen belátható azonban, hogy nem sok értelme lett volna a zálogképpeni, s ezáltal már eleve visszaváltható adományokat törvényileg is visszaválthatónak nyilvánítani. Első ránézésre nem egyértelmű tehát, hogy miért gondolhatjuk azt, hogy a 11. tc. rejti az *inscriptio* jogi tartalma megváltozásának kulcsát. Ennek megértéséhez az út a *praescriptio* [elévülés] intézményének értelmezésén keresztül vezet. Ezzel a perbeli kifogással élhetett, aki – királyi javak esetén legalább 100, míg nemesi jószágnál legalább 32 évig – háborítatlanul birtokolta azt a jószágot, amelyet valaki peres úton kívánt tőle megszerezni, például az elővételi joggal rendelkező, de az eladó által előzetesen meg nem kínált atyafiak és szomszédok, vagy éppenséggel az eladó visszavásárlási joggal rendelkező leszármazottjai és rokonai.³⁷ A *praescriptio* kifogásával ugyanakkor a *Hármaskönyv* és más joganyagok – például az 1555. évi székely nemzeti *constitutio* és Torda város jogkönyve – közismert rendelkezése szerint nem élhetett,

³⁴ EOE VII. 281–283.

³⁵ EOE VII. 282.

³⁶ Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp., 2005. 218.

³⁷ Homoki-Nagy Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, 2001. 48.

aki az adott jószágot zálogképpen birtokolta.³⁸ Ha tehát valaki a neki inscriptióként adományozott jószágot örökjogon (*jure perpetuo*) birtokolta – amire láthattunk példát az előzőekben –, és az adományozó rokonai (fejedelem esetén az utódja) az elévülési időn belül³⁹ nem éltek a visszavásárlási jogukkal, ennek letelte után nem is gyakorolhatták azt. Ezzel szemben, ha a birtoklás alapja egy zálogjogi jogviszony volt, akkor a zálogjogosult ezt követően is köteles volt a jószág visszaadására a követelésének megfizetése után. E törvény tehát a kincstári érdekek védelmében minden inscriptiót – a fiskális javak vonatkozásában – zálognak minősített azzal, hogy esetükben kizárta a *praescriptio* alkalmazását, bármikor visszaválthatónak ítélve azokat.

Az 1615. évi törvénycsomag további elemei közül a 9. törvénycikket is érdemes még itt röviden megemlíteni, amely egyrészt felsorolta a fiskális jószágokat (Huszt, Kővár, Szamosújvár, Várad, Gyalu, Kolozsmonostor, Gyulafehérvár, Déva, Fogaras, Görgény, Karánsebes, Lugos, a szabad városok, harmincadok, sóaknák, bányák, Töröcsvár, Lipa, Jenő és a vashámorok). Másrészt ezzel együtt rögzítette, hogy ha ezekből valaki örökadományként el is nyert volna valamit, ezeket csak inscriptiónak tekintsék ezután, s az inscriptió összegezt a jószág értékének, illetve a megadományozott szolgálatainak megfelelően állapítsák meg.⁴⁰ A 13. tc. pedig ezt kiegészítve előírta, hogy a fejedelmek ezekből a kincstári javakból adományokat „nem *jure perpetuo*, hanem méltó és illendő inscriptióval adhasanak”.⁴¹ Ez azt jelentette, hogy ezt követően az *inscriptio* egyértelműen zálogképpen adományt jelentett, de – a korábbi gyakorlattal ellentétben – már nem feltétlenül kellett pénzfizetésnek társulnia a megadományozott részéről. Ha ugyanis a fejedelem bármely hívét különböző szolgálatai fejében a kincstári birtokok valamelyikéből kívánta egy kisebb-nagyobb jószág részzel megjutalmazni, azt kizárólag ilyen zálogképpen adomány formájában tehette meg. E rendelkezéscsomag révén tehát a Hármaskönyvben leírt *inscriptio* (*donatio mixta*) intézményét két lényegi jellegzetességét tekintve is a 17. századi erdélyi viszonyokra optimalizálták és a kincstár aktuális igényeihez igazították.⁴²

38 Trip. I. 82. [198–200.]; A magyarországi törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I–V. Szerk. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Bp., 1885–1904. (Magyarországi Jogtörténeti Emlékek 1–5) (= CS) I. 22.; Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678. Szerk. Wolf Rudolf. Kolozsvár, 1993. (Erdélyi Történelmi Adatok 6/1) 38.

39 Annak eldöntéséhez, hogy az erdélyi kincstári javak esetében az elévülési idő a Hármaskönyv szerint a királyi javakra érvényes 100 év, vagy a nemesi javak kapcsán általános 32 év volt az irányadó, ennek az intézménynek erdélyi történetéről egyelőre nem rendelkezünk elégséges ismeretekkel.

40 EOE VII. 281–282. A kincstári jószágok összeírásának, illetve az adományozási lehetőség korlátozásának igénye nem volt egyedülálló a korszakban. Ez a jogszabályhely párhuzamba állítható az 1514. évi 2–3. törvénycikkkel, amelyekben szintén felsorolták a királyt illető fekvő jószágokat, illetve egyúttal megtiltották ezek inscriptióban történő eladományozását (noha a gyakorlatban e rendelkezésnek nem sok fogantatja volt). Az 1615. évi törvénycsomagot követően Erdélyben az 1649. január–márciusi 6. és az azt megerősítő 1650. márciusi 31. törvénycikkre rendelték el ismét a fiskális javak összeírását, pontosítva is az 1615. szeptember–októberi 9. törvénycikkbe foglalt listát annyiban, hogy nem csak a birtokközpontok, hanem az azokhoz tartozó falvak felsorolását szükségessé tették. A fiskális jószágok lajstromának elkészítésére majd 1650 októberében, Medgyesen került sor. Vö. CJH I. 706–709.; EOE XI. 49–50., 80–82., 105. Az ezt követő korszak adományrendszerére vonatkozóan bővebben lásd Rácz: Konfiskálás, 3–38.

41 EOE VII. 282–283.

42 Ezen okfejtés után talán érhetőbbé válnak a Szalárdi János *Síralmas magyar krónikájában* olvasható sorok is: „Mely miatt, hogy az fiscalis váraitól a jószágok annyira elosztogattattak volna, 1615-ben ugyan orvoslást is kellett vala tenni a státusoknak úgy, hogy az olyan örökös jussal elidegenített fiscalis jószágok zá-

A fejedelmi adománylevelek ezt követően valóban az e változásnak megfelelően módosított formulával kerültek kiállításra („titulo pignoris [usque ad tempus redemptionis] dandam, donandam, inscribendam et impignorandam”, „jure redemptibiliter et pignoratitio”, és ezek változatai a mi szempontból lényegtelen módosításokkal).⁴³ Bár létezik egy 1616-ban keletkezett adománylevél, amely még a korábbi, örökjogi inscriptiót látszik tartalmazni, de ez bizonyára csupán formahiba, és a régi berögződött formulák reflexszerű alkalmazásának tudható be.⁴⁴ Ez az új, illetve letisztázódott jelentéstartalom egyébként több, nem jogbiztosító jellegű forrásból is tükröződik, például Bethlen István leveléből, amelyben a korábbi fejedelem úgy fogalmazott, hogy „az inscriptiókban nincs perpetuitas”, vagyis „örökösség”,⁴⁵ vagy Bethlen Miklós *Önéletírásából* és levelezéséből, amelyekben szintén megkülönböztette az inscriptiót az örökös birtoklástól.⁴⁶ Ami a Hármaskönyv I. rész 13. címének fordításait illeti, az 1632. és 1643. évi bártfai kétnyelvű kiadásokban már egyértelműen zálogként fordították e szöveghelyen az inscriptiót („zálagnak, avagy zálagul való elkérésnek mondhatjuk”),⁴⁷ csakúgy, mint az 1698-ban Kolozsváron megjelent, szintén kétnyelvű kötetben.⁴⁸

Mint hogy az 1615 utáni inscriptiók zálogjellege reményeim szerint elégséges bizonyítást nyert – azzal, hogy az ilyen adomány bizonyos esetekben ezt megelőzően is jelenthetett zálogba adást –, szeretnék kitérni az *inscriptio* mint zálogképpen adomány és a zálogszerződések révén létrejött zálog összevetésére. A szakirodalomban ugyanis – ahogy említettem – rendre visszatér az a nézet, miszerint *inscriptio* „fiktív” vagy „csak formális” zálognak tekinthető. E különbségtétel egyik eredője tipikusan az, hogy az *inscriptio* egy fajta „szolgálati birtokként” a megadományozott jutalmazását célozta, és nem feltétlenül

logos jusra hozatván, a donatariusoktól az ország házához, a jószágoknak minémiségéhez és a donatariusoknak, kiknek azon jószágok ajándékoztattak volt, érdemességükhöz képest való summa pénzneknek megfizetése által váltogatattának vissza egyszer is, másszor is.” Szalárdi János: *Síralmas magyar krónikája*. [S. a. r. Szakály Ferenc.] Bp., 1980. (Bibliotheca Historica) 92.

43 Néhány kiragadott példa: ANR Covasna Fond 88. Colectia Szorcsei Vincențiu (= Fond 88) Fasc. 17. fol. 15–17.; MNL OL F 1 12. köt. 51^v, 87^v, 88^v, 14. köt. 11^r, 13^r, 20. köt. 81^v, 82^v, 103^r, 24. köt. 125^v, 212^r, 27. köt. 228^r, 321^v, 31. köt. fol. 8^r–9^r, 14^r–15^r; MNL OL P 588 Fasc. V. No. 1., Fasc. IX. No. 1., Fasc. XIV. No. 2., Fasc. XXI. No. 2., Fasc. XXXVI. No. 1.; MNL OL P 670. Boér család (= P 670) 2. fol. 236.; MNL OL P 990. Fiáth család (= P 990) 1. No. 30.; MNL OL P 1497. Buda család (= P 1497) 1. fol. 34^v; MNL OL P 1868. Rhédey család (= P 1868) IV. 66. fol. 242.; MNL OL R 322. Uradalmakkal kapcsolatos iratok (= R 322) 12. No. 3–5.; MNL OL R 391. Hunyad megyei gyűjtemény (= R 391) A 14 No. 6., A 24 No. 43.; *Székelváltár*. I–VIII. Szerk., s. a. r. Szabó Károly – Szádeczky-Kardoss Lajos – Barabás Samu. Bp., 1872–1935. IV. 249–251., 257–259.

44 ANR Covasna Fond 55. Familia Vajna din Pava (= Fond 55) Fasc. 20. fol. 8^r–11^v.

45 MNL OL E 200. Magyar Kamara archívuma. Acta diversarum familiarum (= E 200) 6. fol. 36^v.

46 Bethlen Miklós *Önéletírása*. I–II. S. a. r. V. Windisch Éva. H. n., 1955. (Magyar Századok) I. 155.; Bethlen Miklós *levelei (1657–1698)*. I–II. Összegyűjt., s. a. r., bev. tan., jegyz. írta Jankovics József. Bp., 1987. (Régi Magyar Próza Emlékek 6/1–2) I. 183.

47 *Decretum Latino-Hungaricum sive Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae et Transylvaniae ac partium eidem subjectarum, una cum methodo articulorum diaetalium, autore Stephano Werböczy*. Bártfa, 1632. I. 13. [26.] [Régi Magyar Könyvtár I. 605.]; *Decretum Latino-Hungaricum sive Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae et Transylvaniae ac partium eidem subjectarum, una cum methodo articulorum diaetalium, autore Stephano Werböczy*. Bártfa, 1643. I. 13. [24.] [Régi Magyar Könyvtár I. 735.]

48 *Decretum Latino-Hungaricum sive Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae et Transylvaniae ac partium eidem subjectarum, una cum methodo articulorum diaetalium, autore Stephano Werböczy*. Kolozsvár, 1698. I. 13. [21.] [Régi Magyar Könyvtár I. 1529.]

kapcsolódott hozzá az adományozott által az adományozónak nyújtott közvetlen anyagi ellenszolgáltatás. Ez a megállapítás társadalomtörténeti szempontból bizonyos mértékig védhető, azonban arra fel kell hívni a figyelmet, hogy még ha az adományozó formálisan a megadományozott szolgálataival is (!) indokolta az adománytételt, számos esetben ehhez a kincstárnak nyújtott kölcsön is társult, amely ilyen módon sokszor az adománytétel valódi, közvetlen indokának tekinthető.⁴⁹ Annak érzékeltetésére, hogy adott esetben mekkora hangsúlyt kaphatott az *inscriptio* címén megszerzett jószág fejében a kincstárba befizetett pénzösszeg, álljon itt II. Rákóczi György Bálintffy Ferencnek írt levelének részlete, amelyben ingerülten hívta fel Bálintffy figyelmét arra, hogy ha a kívánt jószágot megóhajtja kapni, akkor értékes aranypénzeket és tallérokat küldjön a silány minőségű polturák és garasok helyett:

„Elvöttük áruló, jezsuiták scholáiban tanult, aequivocatióval élő, tökéletlen rossz ember, mind hazugsággal teljes leveledet, s mind pénzedet. [...] Velünk nem úgy conveniáltál, vala, hogy válogatott, meghányt tallérokat és nagy részént poltura, garas pénzt küldj, hanem mind jó, igaz mértékű aranyakat, tallérokat.”⁵⁰

Tény és való azonban, hogy a visszaváltáskor a megadományozottnak fizetendő összeg tipikusan ekkor is meghaladta a befizetés összegét, s annak meghatározása lényegében az adományozó kegyén, az általa szabad akaratából rendelni kívánt jutalmon alapult. Az *inscriptio* tehát valóban más funkciót töltött be a társadalmi viszonyok rendezésében, mint egy zálogszerződés, ha azonban az *inscriptio* zálogjellegét kívánjuk vizsgálni – vagyis azt, hogy fiktív-e vagy sem –, akkor véleményem szerint alapvetően nem társadalmi, hanem jogi oldalról szükséges a jelenséget értékelni, s mint látni fogjuk, ilyen tekintetben a két jogintézmény között már nem annyira szembeötlő a különbség.

A szerződés és az *inscriptio* által létrehozott zálogjog ugyanis annyiban teljesen azonos volt, hogy a megadományozottnak ugyanúgy fennállt egy követelése az adományozóval szemben, mint a zálogjogosultnak a zálogkötelezettrel szemben: ez az *inscriptio* összeg, amelyért az adománylevél szerint az adományozó és örökösei meghatározott feltételek mellett visszaválthatták a jószágot, mindaddig pedig azt a megadományozott birtokolhatta és használhatta. Az *inscriptio* révén létrejött zálogjog tehát a szerződéses záloghoz hasonlóan szintén korlátozott dologi jogként és járulékos jogként fogható fel.⁵¹

Az ugyanakkor valóban különbség, hogy míg a zálogszerződés mindig egy többoldalú jognyilatkozat, ahol a szerződő felek akaratának meg kellett egyeznie ahhoz, hogy a jognyilatkozat kiváltsa a kívánt joghatást, addig az *inscriptio* – adományként – mindig egyoldalú jognyilatkozat, amelyet az adományozó címzett a megadományozott felé. A megadományozott ezt a jognyilatkozatot amennyiben akarta, elfogadta, ha pedig ez

49 ANR Covasna Fond 75. Fasc. 2. fol. 153–155.; MNL OL F 234. Erdélyi fiscalis levéltár (= F 234) I. 56., 60.; MNL OL P 588 Fasc. XXXV. No. 1., 3.; MNL OL P 1868 IV. 37. fol. 251–254.; Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. [Ford. P. Vásárhelyi Judit.] Bp., 1993. 309.; EOE XIII. 374–375.

50 MNL OL P 2257. Családi fondtörödékek (= P 2257) 29. 1. No. 10.

51 A zálogjog járulékoságára vonatkozóan bővebben lásd Rácz Balázs Viktor: Járulékoság a kora újkori zálogjogban. *Jogelméleti Szemle* (2024) 3. sz. 37–54.

nem történt meg, akkor az adományozó által kiváltani kívánt joghatás is elmaradt. Ennek az elfogadásnak a külvilág számára is megnyilvánuló aktusa nem más, mint a megadományozott birtokba iktatása (*statutio*), amelynek az elmaradása esetén a megadományozott nem vált az adott jószág birtokosává, s maga a zálogjog sem jött létre. Ez pedig már el is vezet minket a másik lényeges különbséghez. Míg zálogszerződések hatályosulásához nem minden esetben volt feltétlenül szükséges a birtokba iktatás,⁵² az *inscriptio* mint adománylevél minden bizonnyal csak akkor hatályosult, ha annak kibocsátást *statutio* követte. Erre következtethetünk egyrészt a nagy számban fennmaradt beiktatási parancsból,⁵³ illetve a beiktatások tényét rögzíteni hivatott jelentésből,⁵⁴ illetve I. Rákóczi Györgynek egy *inscriptio* érvénytelenségére tett megjegyzéséből a *statutio* elmaradására alapozva.⁵⁵

Bár a szakirodalom különbségként említi, hogy míg a zálogszerződéseket legfeljebb 32 évre lehetett kötni, addig az *inscriptiók* esetében nem tapasztalható ilyen korlátozás, és azok sokszor kifejezetten élethosszig szóltak – s ezek értelemszerűen adott esetben meghaladhatták a 32 évet –,⁵⁶ ez a különbség a két jogintézmény között esetünkben csak látszólagos. Míg ugyanis a 18. századi Magyar Királyságban már valóban általánosan elfogadott elv volt az ingatlanok zálogba adhatósága határidejének maximálása,⁵⁷ addig a 16–17. századi Erdélyben ilyen gyakorlatról egyáltalán nem beszélhetünk, hiszen több zálogszerződést is említhetünk, amelyek akár 40 évnél hosszabb időre,⁵⁸ vagy az egyik fél élete végéig kötöttek.⁵⁹

Magának az *inscriptió*ként adományozott jószágnak az öröklése ugyanakkor eltérő vonásokat mutat az egyéb módon zálogba vett jószágok örökléséhez képest. A zálogba vett jószágok ugyanis általában – a *Hármaskönyv* és a Magyar Királyság későbbi törvényeiben tükröződő felfogásnak megfelelően⁶⁰ – az ingóságokhoz hasonlóan öröklődtek, amely azon a logikán alapult, miszerint azok a zálogba adáskor „pénzzé változtak”, s a hitelezők a visszaváltáskor is pénzt fognak kapni értük, a pénz pedig egyértelműen ingóság.⁶¹ Ezzel szemben az *inscriptio* címén bírt jószágok esetében az öröklés rendjét maga az adománylevél határozta meg. Általánosnak mondható az a gyakorlat, miszerint a jószágot a fiúág

52 Lásd Rácz: *Az Erdélyi Fejedelemség*, 124–126.

53 ANR Covasna Fond 55 Fasc. 20. fol. 8^r–9^r; MNL OL E 200 9. No. 1–2.; MNL OL P 311. Hatfaludy család (= P 311) VI. 1. fol. 16–17., 60.; MNL OL P 670 2. fol. 236.; MNL OL P 990 1. No. 30.; MNL OL R 322 12. No. 3., 7., 9., 11.; MNL OL R 391 A 8. No. 44., A 10. No. 7–8., A 24. No. 45.

54 ANR Covasna Fond 55 Fasc. 20. fol. 9^r–11^v, Fond 75. Fasc. 1. fol. 20., 153–155.; ANR Covasna Fond 79. Colecția Csutak Vilhelm (= Fond 79.) Fasc. 2. fol. 5–6.; MNL OL E 179. Archivum familiarum Hegyesi et Viski (= E 179) 1681–1690. No. 15.; MNL OL E 200 9. No. 3.; MNL OL O 228. Wenzel Gusztáv gyűjteménye (= O 228) No. 197.; MNL OL P 1868 IV. 37. fol. 251–254.; MNL OL R 322 12. No. 4–5., 8., 10., 12.; MNL OL R 391 A 10. No. 1–4., A 14. No. 6., 10.; *Urbariile țării Făgărașului*. I–II. Ed. David Prodan – Liviu Ursuțiu – Maria Ursuțiu. București, 1970–1976. II. 283–287.

55 I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). S. a. r., bev. tan. írta Makkai László. Bp., 1954. 469.

56 Fogarasi: *Magyarhoni magános törvénytudomány*, 245.; Eckhart: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, 314.

57 Lásd Ágoston Péter: *A magyar zálogjog története*. Bp., 1905. 62–63.; Bónis Péter: *A magyar zálogjogi rendszer történeti elemei*. In: *Studia in honorem István Tipta*. Szerk. Balogh Judit et al. Bp., 2017. 83., 87.

58 MNL OL E 179 1651–1660. No. 8.; MNL OL P 311 VI. 1. fol. 11., XVIII. No. 32., XXVI. No. 11.

59 ANR Covasna Fond 88 Fasc. 1. fol. 20.

60 Trip. I. 102. [229.]; CJH V. 502–503. [1647. évi 125. tc.], VI. 342–343. [1687. évi 11. tc.]

61 Trip. I. 102. [229.]

és a leányág egyenlőképpen örökölte,⁶² de az is kiköthető volt, hogy az a leányágra csak a fiúág kihalása után szálljon,⁶³ vagy hogy a két ágtól eltérő összegért lehessen azt kiváltani (tipikusan a leányágtól kisebb összegért).⁶⁴ Arra is akad példa, hogy az alapvetően nem inscriptióként, hanem örökadományként adott jószágot még a fiúág is örökadományként, visszaválthatatlanul bírta, de a leányágot már csak *inscriptio* jogcímén illette, s tőlük azt már vissza lehetett váltani.⁶⁵ Sőt, az adománylevél akár szabad rendelkezési jogot is biztosíthatott a megadományozottnak, aki tehát a jószágot arra hagyhatta végrendeletben – ugyanúgy *inscriptio* címén, ahogy ő is kapta, hiszen a *nemo plus juris* általános jogelvet az erdélyi joggyakorlat is ismerte –, akire akarta.⁶⁶

Speciális helyzet állt elő akkor, ha az inscriptiós jószág birtokosának magvaszakadt. Ekkor ugyanis az adományozott jószágnak elvileg a kincstárra kellett volna visszaszállni, az viszont az özvegyek jogai miatt nem volt automatikus. Kérdés azonban, hogy az özvegy milyen jogcímen tarthatott igényt magvaszakadt férje halála után az inscriptiós jószágra vagy annak egy részére? Erre választ kínál az *Approbatae Consitutiones*be is belefoglalt egyik jogszabályhely, amely szerint az özvegy által érvényesíthető igényeket az határozta meg, hogy az adomány az örökösöknek és leszármazottaknak („ad haeredes et posteritates”) is szólt-e, vagy ezek nem voltak benne megnevezve. Ha igen, és az özvegy nem volt benne külön nevesítve, akkor az özvegy joga a hitbérére korlátozódott, éppúgy, mint ha lettek volna az elhunynak gyermekei, csak ekkor a kincstártól követelhetette azt. Ha azonban az adomány nem szólt az örökösöknek és a leszármazottaknak, akkor az inscriptiós jószág nem a kincstárra szállt, hanem azt teljes egészében az özvegy örökölte, minthogy ekkor zálogtárgyként ingóság módjára öröklődött, ingókban pedig *jus regium*nak nem volt helye.⁶⁷ Az inscriptiós jószágok tehát – amelyeket e törvény is *expressis verbis* zálogos jószágként definiált – öröklési jogi szempontból magukon viselték mind az adománybirtokok, mind a zálogtárgyak jellegzetességeit.

62 ANR Covasna Fond 75. Fasc. 1. fol. 20., Fasc. 2. fol. 153–155., Fond 88 Fasc. 17. fol. 15–17.; MNL OL F 1. 31. köt. fol. 8^r–9^r., 14^r–15^r.; MNL OL P 588 Fasc. V. No. 1., Fasc. IX. No. 1., Fasc. XIV. No. 2., Fasc. XXI. No. 2., Fasc. XXXV. No. 1.; MNL OL P 1868 IV. 37. fol. 251–254., IV. 66. fol. 242.

63 MNL OL P 1497 1. fol. 34^v.; MNL OL P 1868 IV. 38. fol. 324.

64 *Teleki Mihály levelezése*. I–VIII. Szerk. Gergely Sámuel. Bp., 1905–1926. (A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki Család Oklevéltára) I. 519.

65 ANR Covasna Fond 55 Fasc. 1. fol. 77–78.; MNL OL P 1497 1. fol. 35^r.; MNL OL P 1868 IV. 34. fol. 91–92.; *Erdélyi testamentumok*. I–V. Szerk. Tüdös S. Kinga – Rüszt-Fogarasi Enikő. Marosvásárhely, 2003–2014. (= ErdTest) III. 51.

66 MNL OL P 588 Fasc. XXXV. No. 3., Fasc. XL. No. 9.; *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei*. I. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. Közli Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok 7/3) (= ErdKirKv 1/3.) 1895.

67 „Az inscriptiós vagy zálogos jószágoknak állapotjában observáltassék ama juris regula: quomodo quisque formaverit litteras suas etc. és hogy ha az defunctus possessornak levelei ad haeredes et posteritates szólnának, non obstante eo, hogy egyébiránt az zálagosok pro rebus mobilibus tartatnak, de ha az relictáknak neve inserálva nincsen, része is az olyan jószágokban nem különben, hanem csak dotalitio et non successorio jure lehet, mint szintén egyébféle jószágokban. Ha pedig az levelekben inserált haeresei és successorok nincsenek, ratione mobilitatis non suffragante sexus defectu, nem fiscusra, hanem az relictára devolváltatik, mert az ingó jókban jus regium nincsen különben, hanem per expressam donationique insertam juris reservatim.” *Approbatae Constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*. Claudiopoli, 1696. Pars. III. 25. 1. [117–118.]

Az *inscriptio* mint vegyes adomány jogi tartalmának értékelésére nézve elmondottakat röviden összegezve tehát megállapíthatónak vélem, hogy az 1615. évi szeptember-októberi 11. törvénycikket megelőzően az ilyen adományok közös jellemzőjének – jogi szempontból – az tekinthető, hogy azokhoz a megadományozott valamilyen anyagi ellenszolgáltatása (is) kapcsolódott, és bár az adományozás gyakran zálogcímen történt, ez egyáltalán nem feltétlenül volt igaz minden *inscriptió*ra a korszakban. Az uralkodó ugyanis számos esetben „örökösen”, azaz tulajdont átruházva nyújtotta az *inscriptió*t, amihez a visszavásárlás jogának kikötése is társulhatott, de az is elképzelhető, hogy az adomány az adott jószág bérlésének a lehetőségét jelentette. Az említett törvénycikket követően viszont a vegyes adományok (*inscriptió*k) a törvény erejénél fogva zálogcímű adományként voltak értelmezendők. Az *inscriptio* és a zálogszerződés révén létrejött zálogjog pedig annak ellenére, hogy közöttük a keletkezés, a hatályosulás, illetve az öröklés kapcsán kikapinthatók különbségek, lényegüket tekintve azonosnak mondhatók, hiszen mindkettő olyan korlátozott dologi jogot keletkeztetett, amely egy követelés biztosítását szolgálta, a rendi magánjog zálogjog fogalmának minimumkövetelményei pedig éppen ezek.⁶⁸

Az *inscriptio* mint magánadomány

Az *inscriptio* kifejezés – ahogy említettem – az uralkodók által nyújtott vegyes adományon túl még több más jelentéstartalommal is rendelkezhetett a 16–17. századi Erdélyben. Így például a *Hármaskönyv* I. rész 69. címében Werbőczy az eladó és örökösei visszavásárlási jogát kizáró *nil juris* záradékról szólva azt fejtegeti, hogy a *nil juris* záradék mellett örökösön átruházott javak a vagyonszerző magszakadása esetén a kincstárra háramlanak, míg ilyen kikötés hiányában azok az eredeti tulajdonosra szállnak vissza.⁶⁹ Itt az *inscriptio* kifejezés a különböző szolgálatok jutalmazását célzó örökös adományként áll előtünk, amely viszont szükségképpen különbözik az I. 13. címben részletezett uralkodói vegyes adományoktól. A *nil juris* záradékot ugyanis az uralkodói adománylevelekben nem alkalmazták – értelmetlen is lett volna, hiszen e cím szerint a *nil juris* záradék egyik lényegi eleme éppen az adományozó örökösödési jogának fenntartása a megadományozott halála esetére, elkerülve ezzel a jószág uralkodóra háramlását –, ezért ebben a *titulus*ban az *inscriptio* egyértelműen és kizárólagosan a magánadományokat jelöli.

A magánadományok hazai rendszerének szisztematikus feltárásával még adós a (jog) történeti kutatás, abban azonban összecseng a témával érintőlegesen foglalkozó kutatók véleménye, hogy az ilyen adomány – amelyet azonban a szerzők általános értelemben nem neveznek *inscriptiónak* – eredendően „örökjogú” volt, azaz lényegében az adomá-

68 A rendi magánjog zálogjoga fogalmának meghatározására vonatkozóan bővebben lásd Rác: *Az Erdélyi Fejedelemség*, 11–24.

69 „Verum tamen si fassio absque clausula praenotata celebrabitur, sive in mutua et concambiali bonorum aliquorum permutatione, sive alia perennali collatione, utpote pro servitiorum remuneratione, prout plenumque solet, aut alia rationabili ex causa, datione, inscriptioneque vel obligatione [...]” Trip. I. 69. [184.]

nyozó tulajdont ruházott át a megadományozottra uralkodói hozzájárulás mellett.⁷⁰ A zálogcímen nyújtott adományokat a középkor vonatkozásában Bónis György még csak elvétve előfordulónak tekintette,⁷¹ Varga J. János azonban a Batthyány család szervitorainak juttatott adományokat vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy ezek a 17. századra egyre gyakoribbá váltak.⁷² E változást ugyanakkor folyamatában nem kísérte végig, csupán azt állapította meg, hogy a 16. században már megjelentek azok az adománylevelek, amelyek a megadományozott élete végéig szóltak, s ezt követően az adományozott jószágok visszaválthatók lettek.⁷³

A kora újkori Erdélyben az *inscriptio* magánadomány jelentésében is szerves része volt a hétköznapi joggyakorlatának, alkalmazása pedig kifejezetten széleskörűnek mondható. Ezek rendszere több szempontból is „rímelt” a fejedelmi adományozás gyakorlatára. Hasonlóan az uralkodói adományhoz, a magánadomány sem csupán különféle szolgálatok fejében történhetett, hanem kifejezetten a szolgálatokért járó tartozás, vagy a szolgálatokon felüli további pénzfizetés fejében is (amennyiben az adomány értéke meghaladta a tényleges kölcsön összegét, hiszen ellenkező esetben csak egy átlagos adásvételről vagy zálogügyletről beszélhetnénk). Az uralkodói adományok két típusának analógiájára azt is mondhatnánk – ha a magánadományokat is ugyanígy tipizálnánk –, hogy magánadományok esetében is léteztek „tisza” (csak szolgálatok fejében nyújtott)⁷⁴ és „vegyes” (tartozás vagy pénzfizetés fejében tett, de annál nagyobb értékű) adományok, amelyeket azonban egyaránt *inscriptio*nak neveztek. Már 1550-ből is van adatunk ilyen „vegyes” magánadományra, amikor is Balassa Imre özvegye az özvegysege alatti szolgálatai, és a szolgálataiért neki járó 50 forintért familiárisának, Oláh Boldizsárnak adományozott egy házat és három jobbágytelket Doboka vármegyében.⁷⁵ Ebben az adománylevélben az adományozó a jószág tulajdonjogát ruházta a megadományozottra, ahogy azt Bónis György a középkori Varga J. János a 16. századi magánadományok esetében tipikusnak is tekintette. Erre utalnak mind az „örökjogú átadás” tipikus igéi – *dedimus, perpetuaverimus, contulimus* –, mind a visszaválthatatlanságra utaló *jure perpetuo et irrevocabiliter* kifejezések.

A 16. század közepén ugyanakkor már zajlott a magánadományok rendszerében bekövetkező, Varga J. által is adatolt változás, miszerint a század második felére ez a tulajdonátruházás már gyakran kiegészült a visszavásárlás jogának kikötésével. Ez kifejezetten lehetővé tette az adományozó rokonai számára, hogy a jószágot egy bizonyos pénzösszeg megfizetése révén visszavehessék. A korábbi formuláknak a visszavásárlási joggal való

70 Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bp., 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 188.; Varga J. János: Katonáskodó szerviensek birtokai a XVI–XVII. századi Batthyány nagybirtokon. *Történelmi Szemle* 19 (1976) 104–105.; Homoki-Nagy Mária: Az adományrendszer reformjára tett kísérletek 1795. és az 1830. évi magánjogi tervezetekben. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 59 (2001) 6. sz. 23.

71 Bónis: *Hűbériség és rendiség*, 199.

72 Varga J.: Katonáskodó szerviensek, 104.

73 Uo. 108.

74 DocHungInf 187–188.

75 „... dedimus, inscripsimus, obligaverimus, perpetuaverimus et contulimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, nullum jus, nullamve juris et dominii proprietatem in eisdem bonis pro nobis et haeredibus reservando.” MNL OL F 15 6. köt. fol. 86’.

kiegészítésére szolgáltat korai példát Komlódi Orsolya, Gerdei Demeter özvegye Somogyi Barnabásnak nyújtott 1546. évi adománya egy Kolozs vármegyei, oroszfájai házhelyről, amelyet az adományozó egyértelműen örökösen és visszaválthatatlanul (*jure perpetuo et irrevocabiler*) adományozott (*inscripsit*), a leszármazottjai, illetve rokonai javára azonban visszavásárlási jogot kötött ki.⁷⁶

Az inscriptiónak ezt a visszavásárlási jog fenntartása melletti tulajdonátruházás, illetve adomány értelmét a korszak magyar nyelvű adománylevelei is jól tükrözik. 1580-ban Telegdi Miklós egy házat és egy rétet adományozott szervitorának, Bácsmegyei Balázsnak (a latin nyelvű fejedelmi megerősítésben: „in perpetuum dedisset, donasset et inscripsisset dinoscebatur”) „fiúról-fiúra, maradékról-maradékra” (ami az adásvételi szerződések tipikus szófordulata) úgy, „hogy ha valaki az mi adományunkban őt, avagy az ő maradékát, feleségét, avagy gyermekét holta után (kit Isten eltávoztasson) háborgatni akarná, vagy perrel, vagy egyéb módon keresné, előbb az feljül megírt summát, kibe kötöttük, és annak felette az ház építésének becsét letegye és úgy kereshesse.”⁷⁷ További hasonló példák is idézhetők a 16. század második feléből,⁷⁸ sőt, még 1601-ből is,⁷⁹ ahol a visszavásárlás lehetőségét alapvetően arra az eshetőségre tartotta fenn az adományozó, ha a megadományozott vagy leszármazottjai már nem akarnának vagy nem tudnának további szolgáltatásokat teljesíteni az adományozó és családja számára.

Bár a 17. század elején az adomány „örökösségére” utaló egyes formulás elemek (*jure perpetuo et irrevocabiler, in perpetuum*) már kezdtek kikopni a magánadományok szövegéből, ezeket az adományokat még mindig nem tekinthetjük feltétlenül zálogcímen nyújtottnak. A zálogba adás tipikus kifejezései (*impignoratio, oppignoratio, titulo pignoris deditio*)

76 „Quomodo ipsa pro fidelibus servitiis nobilis Barnabae Somogy sibi et domino ac marito suo praedicto Demetrio Gerdey in arduis necessitatibus sibi impensis et exhibitis, eidem Barnabae Somogy ac nobili dominae Clare Kozmay, consorti ejusdem, filiae videlicet nobilis Nagy de Kozmatelke, haeredibusque et posteritatibus eorundem utriusque sexus univervis in et pro flor. mille auri una curiam nobilitariam domum [...] in possessione Orozfája vocata in comitatu de Colos existentem habitam, simul cum cunctis ejusdem utilitatibus et pertinentiis [...] dedisset, inscripsisset, obligasset, contulisset et perpetuasset, jure perpetuo et irrevocabiler in filios filiorum et haeredum pro haeredes tenendam, possidendam pariter et habendam, nullum jus, nullamve juris et dominii proprietatem praetacta domina Ursula Komlodý in eadem sibi ipsi de caetero reservando [...]. Casu vero, quo post mortem ejusdem dominae Ursulae Komlodý, filii alias filiae futurum, aut alter quicumque fratrum vel consangineorum suorum ipsos Barnabam Somogy et dominam Claram consortem ejusdem, aut haeredes ipsorum de dominio dictae curiae nobilitariae eicere et excludere vellet, extunc non alium, nisi depositis prius et plenariis ipsis persolutis praescriptis mille flor. auri eicere possit et valeat.” ANR Direcția Județeană Harghita (= ANR Harghita) Fond 227. Colecția achiziții (= Fond 227.) No. 89.

77 MNL OL F 1 3. köt. fol. 176.

78 MNL OL F 1 33. köt. fol. 131.; A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei. I. (1326–1590). Közli Bogdándi Zsolt. Kolozsvár, 2018. (Erdélyi Történelmi Adatok 10/1) (= KmFJkv) 189., 199.

79 „Én Báthory Kata, Lónyay Istvánné adom minden rendbeli uraimnak emlékezetül ezen leveletem. Megtekintvén én régtől fogva való jámbor szolgálatját Csehy János deáknak, [...] azért itt perecsényi jószágomban, Kraszna vármegyében adtam neki két pusztá jobbágyhelyet. [...] Mely házhelyeket azért és ez feljül megírt földeket, örökségeket adtam én Csehy János deáknak jure perpetuo haeredibus et posteritatibus utriusque sexus. [...] Hogy ha penig maradéki az atyjok nyomdokát nem akarnák követni és ahhoz magokat tartani, tehát megtekintvén én az apjok jámbor szolgálatját, az atyjokhoz való jóakaratomból, szeretetemből tartozzam kétszáz forintot letenni az gyermekinek, és az házak minden örökségivel egyetemben az kiket neki adtam defacto visszaszálljanak magamra és gyermekimre.” ANR Direcția Județeană Cluj (= ANR Cluj) Fond 250. Familia Wesselenyi din Jibou (= Fond 250.) Fasc. 3. fol. 2–3.

ugyanis még nem jelentek meg tömegesen az adománylevelekben, hanem ezek helyett továbbra is az adományozás klasszikus ígéit olvashatjuk e dokumentumokban, mint például az Apafi György által Mihádi Jánosnak kiállított, hét Küküllő vármegyei jobbágyról szóló 1614-ben kelt adománylevelében is.⁸⁰ Ugyanez tükröződik egy 1612. évi Hunyad vármegyei adománylevelével latin nyelvű fejedelmi megerősítéséből, amelyben szerepelt ugyan a *jure perpetuo et irrevocabiler* formula, mintegy értelmezve a magánadomány jogi tartalmát (a tulajdonátruházást), de maga a magánadomány már nem utalt ilyen expliciten az „örökösségre”.⁸¹

Az 1615. évi szeptember–októberi 11. tc. hatására és az ennek révén átalakuló fejedelmi adományozási gyakorlat és az új formulák elterjedése, illetve a köztudatba való beépülése nyomán a magáninscriptiók okirataiban is gyorsan feltűnt annak zálogként való meghatározása.⁸² Noha ezek az iratok a kancelláriai kiadmányokhoz képest valamelyest kevésbé voltak formulások, s így gyakran csak magát az *inscriptio* kifejezést tartalmazták, szinonimák nélkül,⁸³ az *inscriptio* zálogként való értelmezésének általános elterjedése miatt okkal feltételezhetjük, hogy ezeket is ilyen jogcímen adományozták. Szintén az 1615-öt követő magáninscriptiók zálogjellegét világítja meg Rhédey Ferenc korábbi erdélyi fejedelemnek az unokatestvére, Rhédey Pál javára tett, egy zálogszerződéssel is összekapcsolódó adománya. A forrás egyúttal plasztikusan bizonyítja azt a tételt is, amit a fejedelmi adományok kapcsán már megállapítottunk, vagyis azt, hogy az *impignoratio* (szerződéses zálog) és az *inscriptio* (mint zálogképpen adomány) által keletkeztetett zálogjog jogi tartalma lényegében megegyezett. Az adományleveléről szerint Rhédey Ferenc korábban megengedte unokatestvére, Rhédey Pál számára egy más által 1200 forintért zálogban bírt jószág visszaváltását, és emellé még 300 forint értékben neki is adományozta azt zálogképpen („az ezerkétszáz forinton feljül inscribáltam őkegyelmének háromszáz magyar forintban, mely summa mind összességgel teszen másfél ezer forintot”). Ez tehát azt jelenti, hogy Páltól és örökösaitől Ferenc és örökösei ezután csak 1500 forintért vált-

80 „... dedisset, donasset ac in summam sexcentorum florenorum Ungaricalium inscripsisset et obligasset, prout nostri dedit, donavit, inscripsit et obligavit in praesentia. Hac conditione mediante, ut si qui ex haeredibus ipsius Georgii Apaffi temporum successu praescripta bona et jura possessionaria pro sese occupare vellent, ipsumque Joannem Mihadi vel haeredes suos ex eisdem excludere intererentur, non prius id facere queant, quam praescriptam summam sexcentorum florenorum eidem vel eisdem simul et semel in paratis deponant ac persolvant.” MNL OL E 179 1610–1619. No. 1.

81 „Atyámot, anyámot szolgáltad, és én magam is azért az te jámbor szolgálatodért adom én az te házad örökét, [...] mely örök Felsőszálláspatakon vagy, Hunyad vármegyében. Mely az felől megírt örököt mielőttünk kötő ötszáz forintokért jámbor szolgálatjért, hogy addig János Dikult ki ne tehesse, míg az felől megírt summa pénz le nem tenné. [...] Nos itaque gratiose dedimus, donavimus, contulimus, imo damus, donamus et conferimus jure perpetuo et irrevocabiler tenendam, utendam, possidendam pariter et habendam.” MNL OL R 391 A 21. fol. 1^r. Az „örök” és a „ház öröke” kifejezések ezen a helyen nem az átruházás örökös jellegére, hanem magának a házhelynek az „örökség”, azaz öröklött házhely minőségére utalnak.

82 MNL OL E 178. Archivum familiae Hadnagy (= E 178) fol. 133.; MNL OL P 489. Mándy család (= P 489) 1. 1680 1.; MNL OL P 588 Fasc. XXXI. No. 1.; MNL OL P 990 1. No. 35.; MNL OL P 1868 IV. 34. fol. 91–92., 60. No. 2.; A csikszentmihályi Sándor család levéltára. I. Szerk. Sándor Imre. Kolozsvár, 1914. (= Sándor lev. I.) 95–96.; UrbFog II. 501–502., 918., 923–926.

83 MNL OL P 50 1. fol. 55.; MNL OL P 588 Fasc. XXII. No. 2., Fasc. XIV. No. 3., 6.; MNL OL P 1868 IV. 38. fol. 319–320., 324., IV. 55. No. 11., IV. 60. No. 11., V. 70. No. 14.; UrbFog II. 651–652., 919–920., 935–936.

hatták vissza a falut. Belátható tehát, hogy az egyazon zálogtárgyon fennálló zálogjog attól függetlenül egységes és oszthatatlan volt – és semmiképpen sem fiktív –, hogy Pál az unokatestvére felé fennálló követelése részben szerződésből, részben zálogképpen adományból származott.⁸⁴ A magánadományok zálogszerződésekkel való összekapcsolódása egyébként nem mondható kivételesnek: 1656-ban például Kálnoki Mihály és neje adományoztak egy szántóföldet Hadnagy Istvánnának férje szolgálataiért a 35 forintos zálogba vételi összegzen felül további 15 forintért a kézidszéki Alsócsernátonban.⁸⁵ 1667-ben pedig Rhédey Ferenc kolozsi főispánnak is további 1000 forint értékben adományozta „atyafiságos szolgálatjáért” Bethlen Druzsina Zilahot a 8000 forintos, ténylegesen megfizetett zálogösszezen felül.⁸⁶

Az *inscriptio* mint házastársak közötti lekötés

A házastársak egymás közötti ügyleteiben megjelenő *inscriptio* szintén nem ismeretlen a történeti kutatás előtt, hiszen utalt már ennek gyakorlatára munkáiban többek között Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke, Bubryák Orsolya és Tüdős S. Kinga is.⁸⁷ Az ilyen akár végrendeletekbe, akár élők között kötött szerződésekbe foglalt lekötések lényege, hogy az egyik házastárs a másik javára (esetleg kölcsönösen egymás javára) bizonyos javakat juttatnak azzal a feltétellel, hogy ők maguk vagy örököseik csak egy bizonyos pénzösszeg megfizetése mellett vehessék azt vissza magukhoz. Az a kérdés ugyanakkor nem tisztázott eddig a szakirodalomban, hogy maga a bevállás zálogcímen vagy tulajdonjogot átruházva, örökösön történt-e (amelyek között a lényegi különbség ugyanúgy, ahogy a fejedelmi adományoknál, a *praescriptio* mint perbeli kifogás alkalmazhatóságából adódik), mint ahogy az ügylet jogi tartalmában bekövetkező esetleges változás lehetősége sem merült fel eddig.

Mindenekelőtt célszerűnek látszik a *Hármaskönyv* vonatkozó I. részének 110. címét megvizsgálni. Eszerint a házastársak közötti, egymás javára tett zálogcímű bevállások általában véve nem megengedhetők („titulo autem, vel jure impignoratio fassio inter

84 „Hogy ennek előtte való esztendőben Máramaros vármegyében Körtvélyes nevű egész falumat engedtem volt kiváltani néhai nemzeti Pálóczi-Horváth Jánosnak szepesi Nagy Barbarától, Sebessi Istvánnától ezerkét száz forinton, az Horváth János holta után öcsém, nemzeti Rhédey Pál uram és felesége, Csomaközi Erzsébet asszony az én engedelmemből váltották ki Horváth Jánosnétól, Ugron Erzsébettől ugyan ezerkét száz magyar forinton. Akarván azért én is Rhédey Pál öcsém uramhoz jóakaratomat mutatni, az ezerkét száz forinton feljül inscribáltam őkegyelmének három száz magyar forintban, mely summa mind összességgel teszen másfél ezer forintot.” MNL OL P 1868 IV. 38. fol. 319–320.

85 MNL OL E 178 fol. 133.

86 MNL OL P 588 Fasc. XIV. No. 4.

87 Bogdándi: *A kolozsmonostori konvent*, 127.; Gálfi Emőke: *A Barkai család*. In: „... éltünk mi sokáig 'két hazában'...”. *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 156.; Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levéltárosa az 1658-as tatár betörés idején*. In: *Certamen*. I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese – Pakó László – Weisz Attila. Kolozsvár, 2013. 276–277.; Bubryák Orsolya: *Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átöröklése kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben*. In: *Érzelmek és mostohák. Mozaik-családok a régi Magyarországon (1500–1850)*. Szerk. Erdélyi Gabriella. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Magyar Családtörténetek. Tanulmányok 4) 45., 49.; ErdTest III. 111.

conjuges simpliciter non admittitur”), főleg akkor, ha az egyszerűen szeretetből történne („ob amorem et favorem consortis suae”), mert akkor a megterhelés gyakran olyan nagy pénzüsszeggel valósulna meg, hogy azt az örökösök alig tudnák később visszaváltani. Kivételként tekint ugyanakkor Werbőczy arra, ha a lekötés helyes és nyilvánvaló okból történik („nisi manifesta evidentique ex causa et ratione celebretur”). Ilyen különösen is az, ha a feleség az apja vagy korábbi férje házából készpénzt vagy különféle értékes ingóságokat (például arany- és ezüsttárgyakat, gyöngyöket, drágaköveket) vitt az új férje házába, és az új férj azokat nyilvánvalóan (*manifeste*) új jószágok vételére, meglévő jószágai építésére vagy másnál zálogban lévő jószágai kiváltására használta fel. Ezekben az esetekben ugyanis a zálogba adást és inscriptiót megengedhetőnek tartja („impignoratio et inscriptio ipsa admittenda censetur”).⁸⁸ Bár a szöveghely megfogalmazása alapján arra a következtetésre is juthatnánk – ahogyan Dósa Elek is –, hogy az *inscriptio* és az *impignoratio* szinonimáknak tekinthetők,⁸⁹ a levéltári forrásokból kinyerhető adatok nem feltétlenül támasztják alá ezt a következtetést.

A 16. századi forrásokban ugyanis rendre találkozunk az adásvétel tipikus formuláit tartalmazó inscriptiókkal: 1565-ből⁹⁰ és 1582-ből⁹¹ is hozható példa arra, hogy az ilyen jellegű lekötés *jure perpetuo et irrevocabiliter* történt, az örökösök visszavásárlási jogának fenntartásával. Ha azonban e formula el is maradt, attól az ilyen *inscriptio* zálogjellegét sem feltétlenül foglalták bele annak szövegébe, sőt, annak szinonimájaként továbbra is használhatták a tulajdonát ruházás tipikus ígéit (*dedit, donavit*), ahogy egy 1583-ból fennmaradt jogügyletben láthatjuk.⁹² Mindezzel együtt azonban, már a 16. századból is hozhatunk példát arra, hogy az ilyen módon lekötött jószágokat kifejezetten zálogképpen adták át, így 1530-ból,⁹³ 1577-ből⁹⁴ és 1592-ből is.⁹⁵

88 Trip. I. 110. [236–237.]

89 Dósa: *Erdélyhoni*, II/2. 486–487.

90 „Totales et integras portiones suas in castro et oppido Vyngart [...] memoratae dominae Saphil conjugii et Joanni Kesserw filio suo [...] jure perpetuo et irrevocabiliter utendo, possidendo pariter et habendo dedisset, donasset, obligasset et inscripsisset.” DocPriv I. 261–261.

91 „.... dedisset, inscripsisset et perpetuasset jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, hac infra denotata conditione praedecarata, quod videlicet dum et quandocunque aliqui fratres seu consanguinei sui, ad quos videlicet post decessum ejusdem dominae Clarae devolutis et condensio praescriptorum bonorum legitime ac de jure condescendi ac devenari habere dinoscerentur, eadem bona jura possessionaria ad se redimere et pro sese vindicare satagerent. Extunc iidem fratres seu consanguinei [...] de manibus ejusdem dominae Catherinae Heasfalwy excipere, eliberare et emancipare nullo modo possint nec valeant modo aliqui, deposita vero et plenarie persoluta praescripta summa pecuniarum mille florenorum aureorum.” ANR Covasna Fond 49. Fasc. 1. fol. 19.

92 „.... in et pro summa integrorum quingentorum florenorum dedisset, donasset et inscripsisset, ut nullum omnino principum vel aliorum etiam quorumlibet fratrum vel proximorum suorum praescriptam portionem possessionariam, nisi depositis prius praedictis quingentis florenis Hungaricalibus ab eadem conjugii sua auferendi, adimendi vel occupandi habeat potestatis facultatem.” MNL OL F 1 3. köt. fol. 178^v–179^r.

93 „Praenominatis domine Polixene consorti [...] pro premissa florenorum auri summa in toto tredecim millia florenis auri faciendo, infra tempus redemptionis, eorundem titulo pignoris obligasset et inscripsisset, immo obligavit et inscripsit.” DocHungInf 146–149.

94 „Annak felette Zsibót, Udvarhelyt, Hadadot, Nádasdot, Bogdándot, Korondot, Apátszert, Erkedet, Kusalyt neki [Révay Annának] valom és hagyom hatezer forintba zálogba.” ErdTest II. 108.

95 „Ki Fehér vármegyében vagyon Csorrán és Árkison hagyá az ő feleséginek, Zalásdi Borbála asszonynak ezer forint zálogban, mivel hogy ötet halála óráiglan jól szolgálta, annakfelette sok ezüst marháját költötte

A fejedelmi adományokról és a magánadományokról elmondottak fényében már nem különösebben meglepő az elének táruló jelenség. A 16. században az *inscriptio* még ugyanúgy jelenthetett tulajdonátruházást, mint zálogba adást, 1615-öt követően viszont a lekötés örökös és visszaválthatatlan, azaz tulajdont átruházó voltára utaló formula (*jure perpetuo et irrevocabiler*) mellett a tulajdonátruházó ügyletek tipikus igéi (*dedit, donavit, contulit, perpetuavit*) is eltűntek a forrásokból. Minthogy pedig az 1615. évi törvénycsomag után az *inscriptio* a fejedelmi adományok tekintetében már egyértelműen zálogba adást jelentett, s a magánadományok tartalma is ehhez igazodott, okkal feltételezhetjük, hogy ezután az ilyen házastársak közötti lekötésekre is zálogként érdemes tekinteni, még úgy is, hogy az adománylevelekkel ellentétben az *inscriptio* és az *impignoratio* azonosítása szövegszinten e jogügyletekben általában hiányzik. A visszaválthatóság ismérve azonban már valóban stabilan rögzült az ilyen *inscriptiók* kapcsán is, ahogy azt az egyes bevallások mellett az 1637. évi márciusi 5. tc. szövege is egyértelműsíti.⁹⁶

A *Hármaskönyv* hangsúlyozottan nem tekintette megengedhetőnek egy vagyontárgy pusztán szeretetből vagy hálából történő lekötését a házastárs számára, s az 1637. évi márciusi 5. törvénycikkben olvasható rendelkezés szerint is csak akkor volt érvényes az ilyen *inscriptio*, ha az „legitima”, tehát ha megfelelő – minden bizonnyal a *Hármaskönyv*ben is megjelölt – okból történt.⁹⁷ Noha a gyakorlatban a házastársi hűség, szeretet, gondoskodás is rendre megjelent az ilyen házastársak közötti lekötések indoklásában, azok mellett, illetve azok mögött a legtöbbször sejthetünk valamilyen konkrét anyagi áldozatvállalást is. Az *inscriptiók*ban a férjek gyakran valóban hivatkoztak feleségük pénzére, amelyet saját szükségleteikre elköltöttek, vagy értéktárgyaikra, amelyeket pénzzé tettek.⁹⁸ Az általános megfogalmazás mellett az *inscribálók* gyakran konkretizálták is a pénz felhasználásának célját: a legtöbbször ősi jószágait váltották vissza máshonnan zálogból,⁹⁹ azok építésére, bővítésére költöttek,¹⁰⁰ illetve a komoly anyagi megterheléssel járó hadi vagy udvari szolgálataikra fordították,¹⁰¹ vagy esetleg az ellenség fogságába kerülve a saját váltságdíjukat fizették ki belőle.¹⁰² Amikor pedig az *inscriptio* indoklásában a betegápoló tevékenységet emelték ki indokként, vélhetően akkor sem feltétlenül csak az érzelmi támogatásra gondolhatunk, hanem az azzal járó anyagi teherre is, így például a gyógyszerek

el és anyjától hozott pénzzel barcsai jószágát váltotta meg. Azért se az ő fiai, se pedig egyéb olyan atyjafiai az jószágot el ne vehesse az ő feleségétől Zalasdi Borbála asszonytól, míglen az ezer forintot le nem teszik, mint bírassa zálogban.” ErdTest II. 150.

96 „Ha pedig *inscriptió*ban vagyon az dotalistánál, és nem akarja az haeres patialni, redimálja tőle, az capitalis summát in paratis leteven néki, de úgy, hogy ha az *inscriptio* legitima léssen.” EOE IX. 591.

97 EOE IX. 591.

98 MNL OL P 972. Daniel család (= P 972) 1. No. 9.; ErdKirKv. I/3. 284.

99 MNL OL E 178 fol. 198a.; MNL OL P 1957. Bethlen család (Apafi család) (= P 1957) 4. fol. 3°.; ErdTest I. 132–134., II. 150., III. 37., 167–168., IV. 58.

100 ErdTest I. 132–134., III. 167–168., IV. 47.; KmFJkv 516.; A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Köz. Jakó Zsigmond. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17) (= KmJkv) 4972.

101 ErdTest III. 37., 145–146., IV. 161.; KmJkv 5012.

102 MNL OL P 1957 4. fol. 3°.; Torda vármegye jegyzőkönyvei. I–II. Bev. tan., jegyz. közli Dáné Veronka. Kolozsvár, 2009–2014. (Erdélyi Történelmi Adatok 9/1–2) I. 27–32.

árára, vagy az orvos fizetésére, ahogy azt egy 1645-ből fennmaradt végrendeletben érzéketlenül rögzítette is az örökhagyó.¹⁰³

Azt mégsem állíthatjuk kizárólagos jelleggel, hogy minden ilyen *inscriptio* a házastárs anyagi hozzájárulását volt hivatott kompenzálni, hiszen már Werbőczy is megállapította, hogy mivel szerzett javaival az örökhagyó szabadon rendelkezhetett, ezért azokat a jószágokat, amelyeket egyébként bárki számára elidegeníthetett volna, természetesen házastársra is szabadon át lehetett ruházni.¹⁰⁴ Így például 1664-ben Kun Gergely amikor bizonyos Kolozs és Hunyad vármegyei javait 1000 forint értékben kötötte feleségének, helyesen gondolta, hogy „mivel van ezen három falubeli portiókhoz sok perem, fáradtságom és költségim által jutottam, azért is méltónak ítéltém, hogy elköthessem”.¹⁰⁵ Fekete István a felesége, Rhédey Zsófia javára tett végrendeletében szintén csupán a házastársi szeretettel indokolta az *inscriptiót*, azonban ő is a saját maga pénzén vásárolt jószágáról rendelkezett ekképpen.¹⁰⁶

Általában ilyen *inscriptiót* a férj tett a felesége javára, ám szép számmal találkozhatunk fordított esetekkel is. Erre a jelenségre szolgálhat egyértelmű példaként Kéméndi Borbála (korábban Décsei Imréné, most Kendi Farkasné) 1583. évi végrendelete, aki, noha vagyonát első házasságából származó fiára, Décsei Péterre hagyta, három Fehér vármegyei falubeli jószág része ez alól kivételt képezett. Ezeket ugyanis második férje, Kendi Farkas a saját költségén szerezte vissza számára hosszadalmas pereskedés révén, és ezeket a perköltsége (400 forint) visszafizetéséig számára engedte birtokolni, azzal, hogy majd a fia válthatja vissza azokat.¹⁰⁷ Két évvel később ugyanő férjével közös, egymás javára tett hiteleshelyi bevallásukban anyai jószágait 600 forint, apai javait pedig 1000 aranyforint értékben kötötte (*inscripsit et legavit*) férjének, Kendi Farkasnak, amiért a mások kezén lévő javait saját költségén visszaszerezte.¹⁰⁸ 1615-ben Szörcei Borbála is jószágai visszaszerzéséért (ebben az esetben zálogból történő visszaállításáért) és a rajta tett beruházások értékének fejében hagyta minden orbaiszéki jószágát férjére, Marosvásárhelyi János deákra azzal, hogy tőle csak 200 forintért lehessen azokat visszaváltani.¹⁰⁹ Somay Katalin 1587-ben pedig azzal a feltétellel *inscribálta* férjének 200 forint értékben a fodorházai, Doboka vármegyei anyai ősi jószágát, hogy férje építtet rá egy olyan udvarházat a mos-

103 „Ez megnevezett 16 ház jobbágyokat földestül, házastul, örökségestül hagyom, kötöm, *inscribálom* az én szerelmes házastársomnak, Bethlen Krisztinának nyolcszáz magyar forintban, id est flor. 800 életéig. Mivel mikor az Úristen én nekem rendelte házastársul az én szerelmes házastársomat, csakhamar az colicában esvén nem sok üdő múlva kilenc egész hónapig feküdtem szörnyű kénokban, és borbélynak, doktornak többire maga sajátjából fizetett, az hova kellett vagyon lovat adni, vagy pénzt, vagy tallért.” ErdTest III. 150.

104 Trip. I. 110. [236.]

105 ErdTest IV 58–59.

106 „Quomodo idem fatens pio illo zelo et amori conjugali, quibus erga generosam dominam Sophiam Redey, consortem suam afficeretur, motus et indutus, totalem et integram possessionem suam Varszad vocatam in pertinentia Karaszo et comitatu Bihoriensis existentem, propriis suis pecuniis emptam et comparatam [...] in et pro millium florenorum Hungaricalium summa legendam, reliquendam atque *inscribendam* duxisset.” MNL OL P 588 Fasc. XXXVI. No. 2.

107 ErdTest II. 120.

108 KmFJkv 511.

109 ErdTest I. 108–109.

tani lepusztult épület helyett, amelyen együtt élhetnek. Az asszony magtalan halála esetén a jószágot atyafiai csak a 200 forintos inscriptió összeg, illetve az építkezés költségeinek megtérítése mellett válthatták ki a férjtől.¹¹⁰ Ugyanígy a beruházások megtérítésére vonatkozó feltételt tartalmazott Török Zsófia férjének, Érszentkirályi Jánosnak tett inscriptiója.¹¹¹

A kora újkori Erdélyben ugyanakkor ilyen *inscriptio* nem csupán házastársak között történhetett, hanem arra más közeli családtagok viszonylatában, például szülők-gyermekek vagy testvérek között is jócskán találunk példát. Gáway Miklós 1569. évi fejedelmi jóváhagyással tett inscriptiójában apjától örökölt jószágokat engedett át testvérének, Lukácsnak, hogy kárpótolja őt az apai örökségből egyébként Lukácsot illető arany- és ezüsthalmikért. Ezeket ugyanis Miklós a saját szükségére felhasználta, s ezért azokat átadni nem tudta. Miklós ugyanakkor kikötötte, hogy ha ezeket mégis visszaadná Lukácsnak, akkor visszavehesse tőle a most átadott jószágot.¹¹² A csíkszentmihályi Sándor István 1647-ben szintén testvére, Sándor Mihály számára kötötte le a Csík- és Kézdiszékben, illetve Fehér vármegyében lévő birtokait. Bár az erről szóló dokumentum csupán a testvéri szeretet rögzítette konkrét indokként („fraternali dilectione”), de utalt egyéb, a háttérben meghúzódó okokra is („et aliis multis bonis ac rationabilibus de causis ad id inductus”).¹¹³ Felbukkant emellett a szülő által a gyerek javára,¹¹⁴ illetve a gyermek által a szülő javára tett *inscriptio* is a forrásokban,¹¹⁵ amelyek feltehetően a házastársak közötti inscriptiók analógiájára kerültek alkalmazásra.

Az *inscriptio* mint tulajdonjog-átruházás

Végül pedig feltétlenül meg kell említeni az *inscriptio* egy olyan jelentésváltozatát, amelynek nem leljük nyomát a *Hármaskönyv*ben, és a történeti kutatás előtt is lényegében ismeretlennek tekinthető. Ebben az értelemben az *inscriptio* nem zálogba adást, vagy valamilyen visszaváltható, illetve visszavásárolható átruházást, vagy adományt jelentett, hanem egyértelműen tulajdonjog-átruházással együtt járó ügyleteket takart, s lényegében az adásvétel, a csere és az ajándékozás szinonimájaként használták magánfelek szerződéseiben. Az *inscribere* ezekben a forrásokban az „adni” és „eladni” (*dare, vendere*) mellett, azok fogalompárjaként szerepelt. Az ilyen szerződésekben eladott dolog visszavásárolhatatlan voltára is külön utalás történt (*jure perpetuo et irrevocabiliter*), nem ritkán a visszavásárlás, illetve a vevő megszakadását követő örökösdés lehetőségét kifejezetten kizáró

110 KmFJkv 594.

111 KmFJkv 619.

112 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I. 1569–1581. János Zsigmond, Báthory Kristóf királyi könyvei. Közli Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. Kolozsvár, 2003. (Erdélyi Történelmi Adatok 7/1) (= ErdKirKv I/1.) (János Zsigmond királyi könyve 1569–1570) 167.

113 Sándor lev. I. 95–96.

114 ANR Covasna Fond 49. Fasc. 1. fol. 19.

115 ErdTest II. 137.

ügynevezett *nil juris* záradékkal együtt (*nil juris nullamve proprietatis et dominii pro se et suis haeredibus reservando*).

Az *inscriptio* ilyen értelemben történő – s kezdetben néha nem *inscriptio* hanem *ascriptio* formában megjelenő – használata egyértelműen visszanyúl a 15. századra, hiszen már egy 1479. évi, Arad, Temes, Csongrád, Csanád és Hunyad vármegyei jószágokról szóló adásvételben is feltűnik.¹¹⁶ Az *inscriptio*nak ez a jelentése a 16. századi Erdélyben folyamatosan nagy biztonsággal adatolható: Belső-Szolnok vármegyéből említhetők szerződések az 1500., az 1502. és az 1524. évekből,¹¹⁷ de ugyanez a formula megjelenik egy 1518-as küllői adásvételben¹¹⁸ és egy 1533-ban kelt Kolozs vármegyei ajándékozási szerződésben,¹¹⁹ felbukkan két Hunyad vármegyei adásvétel szövegében 1563-ban¹²⁰ és 1564-ben,¹²¹ illetve visszaköszön még Tordában is úgy korai – 1501. és 1504. évi – ügyletekben,¹²² mint egy jóval későbbi, erősen sérült 1572-ben kötött adásvételi szerződésben is.¹²³ A partiumi vármegyéket tekintve viszonylag késői adat egy 1586-ból fennmaradt, Bihar vármegyei birtokok cseréjét tartalmazó szerződés.¹²⁴ Nem hiányzik továbbá a tulajdonátruházást jelentő *inscriptio* a székelyföldi forrásokból sem: adásvételi, eltartási és csereszerződésben egyaránt fellelhető a formula.¹²⁵ Sőt, még városi környezetben is találkozhatunk vele, például egy 1533-ban kelt kolozsvári csereszerződésben,¹²⁶ illetve Bát-

116 „Tum vero quatuor millibus florenorum auri puri veri et justī ponderis vendidisset, ascripsisset et perpetuasset, imo vendidit, ascripsit et perpetuavit coram nobis jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas pariter et habendas, nil juris nullamve proprietatis et dominii pro se et suis haeredibus, castellis, oppidis, possessionibus et portionibus possessionariis in praedictis reservando.” KÖkl III. 449.

117 Az 1500. évi szerződés vonatkozó részlete: „... dedissent, vendidissent et inscripsissent, imo dederunt, vendiderunt et inscripserunt coram nobis iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, nullum ius, nullamve iuris et dominii proprietatem [...] in futurum habere sperarent, sibi ipsis vel eorum posteritatibus reservando.” *Fontes rerum Transylvanicarum/Erdélyi történelmi források*. I–V. Szerk. Veress Endre. Budapest–Kolozsvár–Veszprém, 1911–1921. IV. (Akták és levelek Erdély- és Magyarország Moldovával és Havasalföldével való viszonyához) 50–51. A további szerződések: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez*. I–II. Szerk. Iványi Béla. Bp., 1908–1928. II. 385–386., 527–528.

118 „... dedisset, donasset et inscripsisset, imo dedit, donavit et inscripsit in nostri presentia iure perpetuo in filios filiorum utendam, tenendam, possidendam pariter et habendam, nullum ius nullamve iuris et dominii proprietatem sibi reservando.” *A római szent birodalmi grófszéki Teleki család oklevéltára*. I–II. Szerk. Barabás Samu. Bp., 1895. (= Tokl.) II. 369–370.

119 „... in refrigerium et pro salute anime sue dedisset, donasset, inscripsisset et perpetuasset, jure perpetuo et irrevocabili tenendam, possidendam, pariter et habendam.” *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Szerk. Jakab Elek. Buda, 1870. 378.

120 „... vendidisset, perpetuasset et inscripsisset, prout inscripsit, vendidit et perpetuavit jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam et habendam.” MNL OL R 391 A 8. No. 22.

121 „... pro flor. quatuor plene ut dixisset ab eodem receptis et levatis perpetuassent et inscripsissent, imo perpetuaverunt et inscripserunt coram nobis jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam et possidendam pariter et habendam.” MNL OL R 391 A 8. No. 24.

122 Tokl. II. 247–249., 269.

123 „... irrevocabiliter tenendam, poss[idendam] [...] [de]dit et inscripsit”. MNL OL P 311 XXIV. 1. No. 27.

124 „... praescripto concambialis titulo dedisset, contulisset et inscripsisset [...] jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam.” MNL OL F 1 4. köt. fol. 210^r.

125 *Székely oklevéltár 1219–1776*. Szerk. Barabás Samu. Bp., 1934. 213–214., 221–223., 254–255., 265–266.

126 „... concambialis permutationis titulo dedissent, contulissent et inscripsissent prout dederunt, contulerunt et inscripserunt coram nobis jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam.” MNL OL F 15 6. köt. fol. 243^r.

hory Gábor és Gerdák Péter 1580. évi, egy gyulafehérvári házról szóló adásvételében.¹²⁷ A konkrét szerződésszövegeken túl ugyanebben a jelentésében érhetjük tetten az *inscriptio*-t például egy Kolozs és Doboka vármegyei birtokok örökös eladásával szembeni tiltakozást rögzítő okiratban is.¹²⁸ A jelenség egyébként nem Erdély-specifikus, hiszen ugyanebből az időszakból az ország más, kifejezetten távoli pontjairól is említhetők hasonló jogesetek, így például Árva¹²⁹ és Tolna¹³⁰ vármegyéből vagy akár a Drávántúlról is.¹³¹ A 16. század végét követően azonban – Erdélyt tekintve – e jelentésváltozat szemmel láthatóan teljesen kikopott a jogéletből.

Ennek oka minden bizonnyal abban a tényben keresendő, hogy 1615-öt követően az *inscriptio* a fejedelmi adományok vonatkozásában már kizárólag a zálogképpeni adományok *terminus technicus*ává vált. Ez a megváltozott jelentéstartalom pedig már nem volt összeegyeztethető a kifejezésnek az adásvételi, ajándékozási és csereszerződésekben való használatával, így ez a tulajdonátruházást magában foglaló jelentés értelmezhetetlenné vált. Azt, hogy az *inscriptio* e jelentésének értelmezése már néhány évtized múlva is mennyire nehézkes volt, jól mutatja az egyik idézett Hunyad vármegyei adásvételi szerződés hátuljára feljegyzett, az íráskép alapján szemmel láthatóan későbbi, 17. századi tartalmi kivonat is. A szerződés szerint 1563-ban Gálffy Ferenc a hosdátí szőlőit eladta („vendidisset, perpetuasset et inscripsisset, prout inscripsit, vendidit et perpetuavit jure perpetuo et irrevocabiler tenendam, possidendam et habendam”) a szintén hosdátí Mátyás deáknak 1 forintért és 25 dénárért, ahol tehát az *inscriptio* még egyértelműen tulajdonátruházással járt együtt. A tartalmi kivonat szerint azonban: „Franciscus Gálffy Matheo Litterato pro 1 flor. Hung. 25 den. in promontorio Hosdatiensi impignorat vineam jure perpetuo et irrevocabiler.”¹³² E szövegrész a következőképpen fordítható: Gálffy Ferenc Mátyás deáknak 1 magyar forintért és 25 dénárért örökösön és visszaválthatatlanul zálogba adott egy szőlőt a hosdátí előhegyen. A regeszta tartalma tehát – minthogy a zálog lényege a visszaválthatóság, és az sohasem „örökös és visszaválthatatlan” – erősen önellentmondásos. A kivonat keletkezése korában viszont az *inscriptio* már annyira tisztán és világosan zálogba adást jelentett, hogy még ez a nyilvánvaló paradoxon sem tántorította el a készítőjét az *inscriptio*nak az impignoriációval való azonosításától, holott az eredeti szerződés keletkezésekor a különbségtételnek még nagyon is volt relevanciája. Nem meglepő tehát, hogy adott esetben az évszázadokkal későbbi kutatót – amennyiben értelmezni kívánta a jelenséget – ugyanígy megzavarhatta az *inscriptio*nak a megszokottól eltérő jelentéstartalma, például Dongó-Gyárfás Gézát, Zemplén vármegye egykori főlevéltárnokát, aki

127 „... in et pro summa centum florenorum Hungaricalium currentis monetae ab eodem Petro Gerdak plene et integre ut dixerunt levatorum et perceptorum, eidem jure perpetuo et irrevocabiler dedisset, vendidisset et inscripsisset, nullum jus, nullamve juris et dominii proprietatem in eadem domo sibi ipsi aut haeredibus suis reservando.” MNL OL P 311 XXVIII. 1. No. 12.

128 MNL OL P 311 XXVIII. 1. No. 5.

129 *A revisnyei Reviczky-család okmánytára*. Szerk. Reviczky Sándor. Bp., 1878. 38–39.

130 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Ed. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. X/6. 906–908.

131 *A Blagay-család oklevéltára*. Szerk. Thallóczy Lajos – Barabás Samu. Bp., 1897. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 28) 200–201.

132 MNL OL R 391 A 8. No. 22.

egy ilyen „*inscriptio perennalis*”-t „örökzálog”-ként fordított,¹³³ aminek természetesen ugyanúgy nincs értelme, mint az imént idézett Hunyad vármegyei szerződés tartalmát összefoglalni hivatott regesztának.

Összegzés

Az *inscriptio* jogi tartalmát a kora újkori erdélyi források tükrében összegezve megállapítható, hogy e kifejezés nem egy egységes jogintézményt takart, hanem eredendően legalább négy különböző, egymástól lényegében független jelentéssel bírt. Vonatkozhatott az uralkodói adományok egyik fajtájára (a vegyes adományra), jelölhette általában véve a magánadományokat, továbbá így nevezték a házastársak (tágabban családtagok) közötti, általában visszaváltható lekötéseket, illetve szolgálhatott az adásvétel, csere és ajándékozás szinonimájaként is. Az *inscriptiók* közös jellemzőjének látszik kezdetben, hogy általában visszaválthatók vagy visszavásárolhatók voltak, bár ez alól is említhetők kivételek, főként a magánadományok köréből. Gyakran visszatérő eleme továbbá az *inscriptióknak*, hogy azokhoz valamilyen pénzfizetés társult, ugyanakkor ez sem jellemezte annak összes lehetséges formáját, hiszen 1615 után a fejedelmi *inscriptiókhoz* nem feltétlenül kapcsolódott a megadományozott anyagi ellenszolgáltatása és az a magánadományoknak sem volt feltétele, sőt, a házastársak is szabadon leköthették egymás számára szerzett javaikat. Azt szintén semmiképpen sem mondhatjuk, hogy ezek az átruházások minden esetben zálogjogot keletkeztettek volna, azonban az 1615. évi törvénycsomagot követően a fejedelmi adományként nyújtott *inscriptiók* már egyértelműen zálogként voltak értelmezendők, s ennek mintájára úgy tűnik, a magánadományok, valamint a házastársak közötti lekötések is alkalmazkodtak az új helyzethez, és szintén felvettek egy zálogképpeni átruházás értelmet. Az *inscriptio* utolsóként bemutatott, a *Hármaskönyvben* nem szereplő jelentése ezzel a folyamattal párhuzamosan eltűnt a jogéletből, mivel szemmel láthatóan összeegyeztethetetlen volt a kifejezés többé-kevésbé állandósuló jelentéstartalmával. Ezzel együtt úgy vélem az is bebizonyosodott, hogy amennyiben az *inscriptio* zálogként értelmezhető, úgy az ennek révén létrejött zálogjog lényegét tekintve megfelelt a szerződés útján alapított zálogjognak, annak ellenére is, hogy azok keletkezése és öröklése kapcsán viszont valóban kitapinthatók bizonyos különbségek.

133 Dongó-Gyárfás Géza: Sátoraljaújhely XIV–XVIII. évszázbeli birtoktörténetéhez. III. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez 10 (1904) 340.

CONTENTS

STUDIES

- Szilvia Somogyi** The 15th Century Parish Network of the Diocese of Esztergom. Sources, Methodological Issues, and the First Practical Examples 307
- Balázs Viktor Rác** Changes in the Legal Content of *Inscriptio* in Early Modern Transylvania 335
- Petra Mátyás-Rausch** "I Cannot Do Anything Against Those in Power..." How did the Kamuthy Estate in Mezőörményes Become Rákóczi Estate? A New Chapter in the Rákóczi Era's Estate Policy 361
- Gábor Koloh** The Biologization of the National Community and the Role of Doctors between the Two World Wars 387
- János Miklós Kollár** A Brief Guide to the History of Hungarian Migration in the Carpathian Basin during World War I 403

DEBATE

- Gábor Gyáni** Statistical Trickery Leads us Astray 417

E számunk szerzői

Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Kollár János Miklós, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Tudományos Főosztály, Történeti Osztály ● Koloh Gábor, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Mátyás-Rausch Petra, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Rác Balázs Viktor, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Somogyi Szilvia, tudományos munkatárs, ELTE HTK Moravcsik Gyula Kutatóintézet, kutató, Makovecz Campus Alapítvány, Collegium Professorum Hungarorum

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományi Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézete

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapiokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

